

Nikola Jakšić

Srednjovjekovno kiparstvo do zrele romanike

1. Kotor,
katedrala
sv. Tripuna,
krstionica

O POČETCIMA KRŠĆANSTVA U BOKI jedva da što znamo. Pisane vijesti koje bi bile vezane za taj prostor u IV., V. i VI. stoljeću jedva da postoje. Čak je i vijest o risanskom biskupu Sebastijanu, kojem papa Grgur Veliki upućuje jedno ili pak dva pisma, nedovoljno pouzdana ali ipak vjerojatna, o čemu piše u ovoj istoj knjizi S. Kovačić. Sam grad Kotor, pak, u povijesnim je vijestima prvi put zabilježio Geograf iz Ravene (VII. stoljeće) kao *Decadaron*, a nešto kasnije kao ΔΕΚΑΤΕΡΑ, Konstantin Porfirogenet.¹ Tek arheološki ustanovljena piscina za krštenje, u najdonjem sloju kotorske crkve sv. Marije od Rijeke, ukazuje izravnije na to da je na tome mjestu u kasnoantičkom razdoblju djelovala kršćanska zajednica. Organizirajući interijer svoje trobrodne bogomolje, tadašnje su vođe kršćanske zajednice namijenile prostor za krštenje u sjevernom brodu građevine, pred samom polukružnom apsidom kojoj su sačuvani tek skromni tragovi. Valjalo je pritom razraditi i ostale potankosti, odijeliti ponajprije oltarski prostor od naosa, odrediti položaj ambona i sl. Takve su pojedinosti u ranokršćanskim građevinama najčešće radili klesari, jer su liturgijske instalacije bile isklesane u kamenu. Bilo da je riječ o oltarnoj ogradi, oltaru samome i ciboriju nad njim ili ambonu, uvijek su to montažne konstrukcije, sklopljene od elemenata koji su bili klesarski obrađeni. Oltarska je menza, primjerice, bila osovljena na jedan središnji stupić ili na više njih, ravnomjerno raspoređenih pod pravokutnom kamenom pločom na kojoj se obavljao mistični čin euharistijske gozbe. Ciborij se izdizao na četiri stupa na kojima su počivale arkade ili jednostavnije grede, a to je nadgrađe bilo nalik baldahinu. Sam oltar nije bio izravno dostupan vjernicima, pa je oltarni prostor valjalo odvojiti ogradom, koja je također klesarski pripremana i montirana. Najčešće se sastojala od stupića usađenih u podnicu, koji su pridržavali u njih uglavljene pregradne ploče. Klesarski se poslovi, međutim, nisu zaustavljali na interijeru. Klesari su pripremali okvire vrata i prozora, kod višedijelnih prozora razdjelne stupiće, a u same otvore umećali su isklesane kamene rešetke koje se onda ispunjalo prikladnim materijalom što propušta svjetlo, a priječi strujanje zraka. Klesarski je posao dakle, pri gradnji jedne ranokršćanske bogomolje bio i značajan i raznolik.

1 R. Katičić, 1993., 34.

Kršćanski je hram u biti introvertan. Zajednica se okuplja u zatvorenom prostoru u kojem se obavlja liturgija. Eksterijer je svjetovan, interijer je sakralan. To je bitna novost koja se objavljuje kao posljedica pobjede kršćanstva na ukupnom prostoru Rimskog carstva. Upravo će ta činjenica odrediti i daljnju sudbinu kiparstvu kao mediju. Monumentalna figuralna skulptura, kao nastavak prakse iz poganskog doba, ostat će vezana ponajprije uz rezidencijalne ambijente. Široka primjena kiparskih djela i njihovo postavljanje u urbani prostor postaju stvar prošlosti, zadržavši se još neko vrijeme samo u carskim središtima, ponajprije u Konstantinopolu, a mnogo manje Rimu. Ovakvoj novoj stvarnosti nužno su se prilagođavali i zanatlije, pa i umjetnici, tako i kipari, odnosno klesari. Tako je, naime, trasirana sudbina kiparstvu za duga naredna stoljeća. Dok je kiparski plasticitet gubio na važnosti, sve se više afirmirala klesarska obrada plohe.

Kotorska crkva sv. Marije od Rijeke bila je nesumnjivo opremljena nužnim liturgijskim instalacijama koje su najčešće pripremali lokalni klesari. Pa ipak se ništa od toga, nažalost, nije sačuvalo. Ako pak ranokršćanskih klesarija nema tu

2. Herceg Novi, Zavičajni
muzej, vijenac pluteja oltarne
pregrade iz crkve sv. Tome
u Kutima

gdje bismo ih očekivali, pojavljuju se u Kotoru na drugome mjestu, tamo gdje ih u skladu s dosadašnjim interpretacijama oko izgradnje pojedinog objekta ne bismo očekivali. U arheološkim istraživanjima katedrale sv. Tripuna pronađen je određeni broj reljefa koji zasigurno odražavaju ranokršćanski karakter. Što više, neki su ulomci klesani u mramoru, te nas izravnije upućuju na to da su importirani iz kamenoloma u Mramornome moru (kat. 4). Tijekom VI. stoljeća naročito je cvjetala trgovina već pripremljenome mramornom građom, osobito kapitela i baza za stupove, pluteja i pilastara za oltarne ograde, oltarskih menzi i svega onoga neophodnog u opremanju jedne crkve bilo liturgijskim instalacijama, bilo arhitektonskim elementima. Brojne su crkve, osobito na sjevernom Jadranu, da se prisjetimo samo Ravene i Poreča, opremljene upravo importiranom mramornom građom koja je na gradilišta dospijevala morskim putem. O tome svjedoče i neki brodolomi prepuni pripremljenih proizvoda (sarkofazi, stupovi, pluteji i sl.). Tako je nekako i u Kotor tijekom VI. stoljeća dospio plutej čiji je ulomak s tragovima križa pronađen kod današnje katedrale. Još je ljepši i slikovitiji primjer jednog kapitela koji je pripadao ranokršćanskoj bazilici, otkrivenoj u Budvi. (kat. 3) Akan-tusovi listovi, izvedeni u tehnici ažuriranja, prekrivaju ukupnu vidljivu površinu kapitela, a usporedivi su s primjercima u najpoznatijim ranobizantskim građevinama, primjerice San Vitale u Raveni, ali i drugdje. No, uz ove skupe importirane dijelove opreme sakralnog interijera, češće su se ipak koristile usluge lokalnih radionica. Prepoznaju se kako vrstom kamena tako i vrsnošću klesarske obrade površine. Zanimljiv je slučaj ulomaka oltarne ograde iz bazilike u Budvi, gdje su pluteji bili klesarski obostrano obrađeni i opremljeni simboličkim prikazima, i na strani okrenutoj vjernicima i na strani prema oltaru. (kat. 2). Poznati su nam slični slučajevi i drugdje na Jadranu, no vezani su uz važnija kršćanska središta, Ravenu, Grado, Salonu... Njihovom je površinom dominirao Kristov monogram. Unutar medaljona ravnomjerno je raspoređeno šest krakova dvaju grčkih pismena s početnim slovima Kristova imena XP (hiro). To je Kristov monogram ili, pak, kristogram. Jednostavan i nadasve razumljiv simbol. Simboličko izražavanje u tom vremenu sve se više ustaljuje, a dominira upravo u klesarstvu gdje figuracija gotovo potpuno nestaje, ustupajući taj prostor slikarstvu. Vrlo srodan simbol zapaža se i na jednom ulomku iz kotorske katedrale (kat. 9), koji na sebi ima križ u medaljonu i to onakav kakav je resio pročelja jedne velike skupine sarkofaga rađenih tijekom VI. stoljeća u kamenolomima otoka Brača. Jednostavan urezani križ rastavljenih završetaka, koji se proporcijom posve prilagodio uskom obliku stupića, također potječe iz okolice kotorske katedrale (kat. 5). Još su tri reljefa s križevima koje valja

3. Herceg Novi, Zavičajni
muzej, plutej oltarne pregrade
iz crkve sv. Tome u Kutima

datirati u ranokršćansko razdoblje, a potječu iz katedrale (kat. 6 - 8), dva stupića i jedan impost. Stilske i ikonografske odlike isklesanih, na njima, križeva u reljefu izravno upućuju na VI., nipošto na IX. stoljeće. Tako se na ovoj izložbi po prvi put predstavljaju javnosti ranokršćanski reljefi, njih sedam, svi iz katedrale. Ako se pritom prisjetimo da u istoj romaničkoj katedrali brodove dijele stupovi sa svojim kasnoantičkim kapitelima, njih šest, koji nisu tematizirani na ovoj izložbi, onda postaje jasno da su svjedočanstva o ranokršćanskom inventaru u njoj toliko brojna da ih nije moguće mimoilaziti pri interpretacijama povijesnih slojeva ove monumentalne građevine. Ipak, o njezinome ranokršćanskom sloju u literaturi nema ni riječi, jer u arheološkim istraživanjima nije izravnije potvrđen nalazima zidova starije građevine. Što više, odnedavno se u interpretacijama kotorske ranokršćanske baštine počelo govoriti o crkvi sv. Mariji od Rijeke kao o prvoj katedrali, nakon što je u njoj otkrivena piscina.²

2 J. Martinović, 1990., 21–31.

Dok su tijekom kasnoantičkog razdoblja ranokršćanski hramovi bili dekorirani višebojnim mozaicima, osobito njihove podnice, reljefna se obrada liturgijskih instalacija svela na relativno siromašne simboličke prizore. No, to se od sedmog i osmog stoljeća znatnije mijenja. Opća kriza u antičkom svijetu, praćena dubokom ekonomskom i demografskom krizom, promijenila je odnos prema sakralnom graditeljstvu i njegovoj likovnoj opremi. Građevine su ponajprije reducirane u svojim dimenzijama, a mozaičke su, nekoć šarene, podnice zamijenjene jednostavnijima. No, takav je razvoj događaja pogodovao upravo klesarstvu i kiparstvu. Likovna oprema interijera, posebno u brojnim slučajevima gdje se zidovi nisu oslikavali, svela se isključivo na obradu površina liturgijskih instalacija. Likovni se repertoar obogaćuje i na njima zapažamo sve više onih motiva koji su preuzeti upravo s mozaičkih podnica. Tako se postupno razvio onaj likovni fenomen kojega

najradije imenujemo predromaničkom skulpturom ili, pak, predromaničkim kiparstvom. Valja odmah kazati da je riječ zapravo o plošnim reljefima koji prekrivaju površine na liturgijskim instalacijama, osobito na arkadama ciborija, na plutejima i pilastrima koji ih učvršćuju, na ambonima, rjeđe na kamenicama za krštenje i sl. No, zadana je površina sada u cijelosti prekrivena dekorativnim i simboličkim motivima, upravo onakvima i na način kako su to nekoć bile mozaičke podnice.³ Ornamenti su, štoviše, organizirani na plohi tako da ne ostavljaju neobrađenih površina, pa se stoga govori o fenomenu *horror vacui*, tj. strahu pred praznim prostorom. Takvim je predromaničkim reljefima bogat upravo Kotor, ne samo grad već i širi prostor njegove biskupije. O tome svjedoče brojni su reljefi, ili samo njihovi ulomci, u tri važne crkve u gradu. To su Sv. Marija od Rijeke, Sv. Mihajlo i sama katedrala, zajedno sa starom crkvom sv. Tripuna, neposredno uz nju. Ono što posebno plijeni pozornost jest stilska usklađenost reljefa na sva tri spomenuta položaja. Izvan Kotora, na Prevlaci kod Tivta, gdje je nekoć stajala benediktinska opatija sv. Mihajla, reljefi također pokazuju posve ista svojstva, baš kao i oni malo-brojni iz crkve sv. Petra u Bijeloj. O tim je reljefima dosta raspravljano u literaturi, ne toliko o svima koliko o pojedinim reprezentativnim primjercima. Prijeporno je bilo ponajviše njihovo datiranje, u IX. odnosno u XI. stoljeće, no većina autora smatra ipak da pripadaju ranom IX. stoljeću. Objasnili smo ih već kao reljefe jedne, vrlo kvalitetne klesarske radionice koja je djelovala na južnom Jadranu, ne samo u Boki, već i u susjednim gradovima - Ulcinju i Dubrovniku.⁴ Pozornost plijene ponajprije arkade nekadašnjih ciborija ili njihovi ulomci (kat. 12 - 14), a svi su na vijencu opremljeni natpisima. Zanimljivo je da ti natpisi posjeduju istovjetna epigrafska svojstva. Na arkadi iz katedrale sv. Tripuna natpis je cjelovit i sročen u distihu (kat. 12). Čini se da je u distihu bio sročen i natpis na tri ulomka jedne arkade koja je prema analizi P. Vežića bila dijelom jednoga šesterostranog, a ne četverostranog ciborija.⁵ Trećem bi ciboriju pripadao tek manji ulomak, ali sa znakovitim dijelom natpisa na kojem se spominje ime Nikifor, a kojega, zajedno s još nekim autorima, tumačimo kao ime cara na početku IX. stoljeća.⁶ Naime spomenom suvladara Lava i Konstantina (813. – 820.) datiran je i natpis ciborija u Ulcinju, koji stilski pripada istoj grupi. Ulomak jedne arkade srodnog ciborija je iz Dubrovnika. Pod vijencem s natpisima na tim su arkadama prikazani životinjski likovi u paru. U Kotoru, Ulcinju i Dubrovniku to su lavovi razjapljenih čeljusti u lovu na četveronošca. Označeni su legendom LEO u Kotoru, a u Dubrovniku LAV. Takav isti lav, ovaj put bez legende, propinje se na pročelnoj strani kamenice u Kotoru (kat. 11). LAV se pojavljuje kao legenda i na jednom pluteju iz Prevlake, a taj je pak plutej vrlo srodan opet jednome dubrovačkom primjerku. Pluteji s Prevlake i iz Dubrovnika izravno su usporedivi s nekim lijepim primjercima u Kotoru (kat. 19 i 20).

Problem izvornog smještaja kotorskih ciborija (prema P. Vežiću dva četverostrana i jedan šesterostrani) ostaje otvorenim. Vežić smatra da se ciboriji uglavnom vezuju za crkvu sv. Marije od Rijeke, tumačeći pritom da je ta građevina bila katedrala Kotora u kasnoantičkom razdoblju, kao što je to bio predložio Martinović.⁷ Dokaza da je u to vrijeme Kotor bio biskupijom, naime, nema. Martinović je to iskonstruirao po nalazima krsnog zdenca u Sv. Mariji. No, to nije nikakav dokaz. Gdje su Martinoviću i Vežiću argumenti da je Kotor uopće bio *civitas* i da

3 Objašnjenje fenomena vidi u N. Jakšić, 2000., te u V: N. Jakšić – E. Hilje, 2008., 5–38.

4 N. Jakšić, 1999/2000., 129–150.; N. Jakšić, 2003, 271–289.

5 P. Vežić – M. Lončar, 2009., 124.

6 N. Jakšić, 1999/2000., 129–150.

7 J. Martinović, 1990., 21–31; P. Vežić – M. Lončar, 2009., 124.

je imao biskupa? Kotorski se biskup spominje po prvi put u drugoj polovici VIII. stoljeća među prisutnima na sjednici Nicejskog sabora od 13. listopada 787. godine, kao *Iohanne episcopo Decateron*.⁸ Kotor nije grad s dubljom antičkom povijesti i po tome je njegov relativno kasni nastanak usporediv ponajprije s postankom Dubrovnika. Crkva s krstioničkim zdencem ne dokazuje biskupiju u Kotoru VI. stoljeća, kao ni na mnogim drugim mjestima gdje su krstionice pronađene.⁹ Dokazuje samo kršćansku zajednicu na tome mjestu i ništa više. Stoga ne vjerujem u konstrukciju da su iz takozvane stare katedrale sv. Marije od Rijeke ciboriji selili u novu, kao što to predlaže Vežić. Konačno, ulomci arkade šesterostranog ciborija, kojega Vežić tumači kao krstionički, pronađeni su u zgradi gdje je danas arhiv, dakle točno nasuprot današnjoj katedrali, tj. u njezinoj blizini, gdje su izvorno samo i mogli stajati u baptisteriju kao samostojećoj građevini.

Vratimo se ipak reljefima samim. Njihov nastanak u prvim desetljećima IX. stoljeća valja svakako povezati s povijesnim događajima na Jadranu. Nakon što je zaključen Ahenski mir, popustio je sukob među dvama carstvima na tom prostoru. Kotor se našao ponovno u bizantskom okrilju. Moći sv. Tripuna dolaze sa istoka u grad upravo tada, 809. godine, kao što iz Kalcedona dolaze moći sv. Eufemije 800. godine u Rovinj ili pak 804. sv. Stošije iz Konstantinopola u Zadar. Stabilizacija prilika očita je upravo po obnovi sakralnih objekata, a taj je projekt obavljala jedna kvalitetna klesarska radionica koja je radila na širem prostoru, od Dubrovnika do Ulcinja. Ulcinjski je ciborij datiran imenima careva Lava i Konstantina, a najvjerojatnije i onaj kotorski imenom cara Nikofora. Ne ukazuje li to možda posredno i na daleke poticatelje obnove?

Tko su bili lokalni naručitelji gradnje? Na ulomku oštećenog natpisa uzidanom na crkvi sv. Petra u Bijeloj spominje se biskup Ivan.¹⁰ Na drugom ulomku iz Kotora izričito se navodi da je nešto sagrađeno u doba biskupa Ivana i to 13. siječnja 805. godine (kat. 23). Natpis iz crkve sv. Marije navodi ponovno nekog Ivana koji podiže objekt, ovaj put zajedno sa suprugom (kat. 24). Možda je i ovdje riječ o istoj osobi. Suprugu spominje u natpisu i nepoznati darovatelj ciborija u Ulcinju.¹¹ Iz neke nepoznate crkve sv. Stjepana (možda u Vranovićima?) je i nadvratnik kojega podiže stanoviti Hurocus sa ženom Danom.¹²

Uz ciborije koji nameću tolike probleme u interpretaciji, crkve su bile opremljene i oltarnim ogradama. Mnogo je ulomaka, osobito pluteja i pilastara. sačuvano u Kotoru, bilo u depou katedrale, bilo u lapidariju u crkvi sv. Mihovila, pa i na drugim mjestima. Rijetki su primjerci neoštećeni što otežava njihovo cjeloviti spoznavanje. Mnogi su sačuvani samo u ulomcima. Ipak valja među njima neke istaknuti. U potpunosti sačuvan plutej iz benediktinske crkve sv. Mihovila na Prevlaci već smo spominjali, vezano za legendu LAV, uz prikaz ove zvijeri. Po njegovim rubovima istaknutim poput pilastara vijugaju biljne vitice koje u vrhu završavaju križem. Povezuje ih vijenac s palmeticama pod arkadama. Pod vijencem okomito postavljena dva učvorena tropruta medaljona. U donjem su stilizirani ljiljani, a u gornjem lav, jednak onima na arkadama već spominjanih ciborija. Ulomak jednog pluteja u sv. Mihovila u Kotoru na posve je isti način obrubljen biljnim viticama i vijencem od palmeta. Dva fragmentirana pluteja, jedan iz sv. Mihovila, a drugi iz katedrale, komponirana su drukčije i na njima je središnji motiv velika

8 R. Katičić, 1993., 34.

9 O brojnosti, tipologiji i razmještaju baptisterija u odnosu na crkvu u provinciji Dalmaciji vidi: P. Chevalier, 1988., 111-163.

10 I. Pušić, 2006., 34.

11 P. Vežić – M. Lončar, 2009., 227.

12 Hrvati i karolinzi – katalog, 2000., 149.

rozeta u medaljonu. (kat. 19 i 20). Ona se, pak, sastoji od niza posve istih palmetica pod arkadama i ljljana kakvi su na pluteju u Prevlaci.¹³ I medaljoni s prevlačkog pluteja ponavljaju se u Kotoru, ali drukčije raspoređeni, na pluteju za kojega je Z. Čubrović predložila vrlo vrijednu grafičku rekonstrukciju. (SLIKA) Isti su na njemu i vijenac s plametama i biljna vitica po rubu. No ovaj je put to jedan vrlo veliki plutej. Dva reda od po pet medaljona tvore ploču koju obočuje “pilastar” s biljnom viticom i križem u vrhu, a na vijencu je niz od jedanaest palmeta, kao na svim do sada opisanim primjercima. Tako veliki plutej je još samo onaj u depou katedrale (kat. 16). Na njemu je ikonografski program posve drukčiji, a ne nalazimo ni čvršće stilske srodnosti s plutejima u sv. Mihovila i na Prevlaci. No to je mjera pluteja za veliku gradsku crkvu, najčešće katedralu. Po dimenzijama, pa čak i po nekim ikonografskim detaljima, usporediv je s velikim plutejima u zadarskoj katedrali. To liko velike pluteje nalazimo samo u biskupskim središtima, primjerice još u Puli i Splitu, o čemu smo pisali na drugom mjestu.¹⁴ Kotor na svojim plutejima također iskazuje te monumentalne dimenzije, primjerene jedino biskupskim središtima na jadranskoj obali tijekom IX. stoljeća, ne zaostajući nimalo za njima.

Veći ulomak pluteja iz crkve sv. Pavla, a najvjerojatnije podrijetlom iz sklopa same katedrale, pokazuje srodno organiziranje površine. Vijenac i “pilastri” srasli su u cjelinu, pa nema sumnje da je i taj bio vrlo velik. (kat. 31) Površina mu je bila podijeljena u kasete, ispunjene raznolikim motivima. Sačuvani su afrontirani grifoni i pod njima dvije ptice okrenute jedna od druge, no s glavama zabačenim unatrag, a kljunovima rastežu jednu girlandu. Novi ikonografski motivi te način na koji se klešu krila i perje pokazuju stilski pomak i povezuju se sa srodnim ostvarenjima na objema obalama sjevernog Jadrana u luku od Ravene do Splita. To je novi likovni jezik koji se raspoznaje na nekim lokalitetima već u trećem i četvrtom desetljeću XI. stoljeća.¹⁵ Prema kraju stoljeća ti reljefi sve više gube na svojoj plošnosti, mada je pristup obradi ptica uvijek isti, s perjem koje je obrađeno gusto raspoređenim ubodima oštrog trobridnog dlijeta. Najljepše golubice su na vijencima pluteja iz crkvice sv. Tome u Kutima, gdje je sačuvan i jedan cjeloviti primjerak na kojem se konačno pokazuje figuracija. Dva anđela u slobodnom pokretu, u poluprofilu, postavljena su uz središnji križ koji je još na tradicionalan način ispunjen pletenicom. Dobro su proporcionirani, a draperija se usklađuje s pokretom tijela. Utjecaji iz bizantskog prostora kao da se naslućuju u ikonografiji Obožavanja križa. Za razliku od tog reljefa u Kutima, mramorni *Agnus Dei* iz svetog Mihovila, prikazan kao simbol euharistijske žrtve, najvjerojatnije je import iz bizantskih radionica XII. stoljeća. U to se doba ponovno uvoze bizantski reljefi, kao što nam to pokazuju neki primjeri na istočnoj obali Jadrana, ponajprije u Zadru i na Rabu, a, dakako, najviše u Veneciji. I dok ovaj reljef ukazuje na stalne dodire s Konstantinopolom odakle je u XIII. stoljeću u Kotor vraćena *Slavna Glava*, dotle se lokalni klesari povode više za prekomorskim i zapadnim utjecajima, tako bjelodano raspoznatljivim u reljefima dvaju svetaca koji su nekoć valjda resili pročelje romaničke katedrale (kat. 39). Njihovom je pojavom skulptura u Kotoru ponovno izborila svoje mjestu u eksterijeru, no ipak tijesno vezana uz sakralni ambijent.

¹³ Posve su srodni ulomci pluteja iz crkve Sv. Stjepana u Dubrovniku, koje objavljuje R. Menalo, 2003., 45. i djelo su bez svake sumnje ove iste klesarske radionice. na što smo već imali prilike upozoriti u: N. Jakšić, 1999/2000., 129–150.; N. Jakšić, 2003, 271–289.

¹⁴ N. Jakšić – E. Hilje, 2008., 5–38.

¹⁵ N. Jakšić, 2006., 17–37.

4. Unutrašnjost katedrale
sv. Tripuna u Kotoru

Nikola Jakšić

Katalog

1. Nepoznati klesar
Kovčeg za relikvije svetoga Tripuna
mramor
datacija: prije IX. stoljeća
Kotor, Moćnik katedrale

Maleni monolitni kovčeg od sivkastog mramora s poklopcem u obliku dvosljevnog krova zapravo imitira oblik sarkofaga. U njemu su ostaci drugoga drvenog kovčega i u njima su, prema tradiciji koju možemo smatrati vjerodostojnom, početkom IX. stoljeća iz Konstantinopola (po legendi iz Kampsade), pristigle moći svetoga Tripuna. Do kraja XVII. stoljeća nalazio se u katedrali, gdje se spominje prilikom vizitacije kotorskog biskupa Marina Draga 5. studenog 1688. godine:

“... u crkvi se nalazi pokraj oltara Pohođenja neki mramorni kovčeg, u kojem je drugi drveni i u kojemu je bilo doneseno tijelo sv. Tripuna iz mjesta Kampsade. Pripovijeda se, da se je lađa, koja je nosila mučenikovo tijelo, ustavila na onom mjestu, gdje sada stoji mramorni kovčeg, jer je u to doba ondje odasvud dopiralo more. Ovo je došlo do našeg znanja po predaji starih...” (prijevod I. Stjepčević, 1938.)

Nakon uređenja Moćnika i prilaznog stubišta na kraju XVII. i na početku XVIII. stoljeća kovčeg je bio prenesen u Moćnik, gdje je i danas smješten. Po svom obliku, materijalu i funkciji vrlo je sličan kovčegu s natpisom zadarskog biskupa Donata, u kojem su oko 804. godine iz Orijenta stigle relikvije svete Anastazije. Zanimljivo je da srebrna škrinja, izrađena u XVI. stoljeću u kojoj se danas nalaze svečevi ostatci, zadržava oblik starog kovčega u kojem su se relikvije dotada čuvale, što svjedoči o njegovom značaju kao i želji da se zadrži

kontinuitet predmeta usko vezanih uz svetoga Tripuna. Isti taj kontinuitet prisutan je i u obliku relikvijara *Slavne Glave*, kao i u samome mjestu čuvanja relikvija koje se nije promijenilo punih 1200 godina. Literatura: G. Gelcich, 1880., 42, bilj. 2; I. Stjepčević, 1926. (reprint u: I. Stjepčević, 2003., 369); I. Stjepčević, 1938., 29 (reprint u: I. Stjepčević, 2003., 38-39); don A. Belan, 2002., 41; R. Vujičić, 2002., 78.

— Meri Zornija

2. Nepoznati klesar

Dva ulomka obostrano ukrašenih pluteja vapnenac

veći ulomak: dužina 94 cm, visina 44 cm, debljina 8 cm
manji ulomak: dužina 71 cm, visina 34 cm, debljina 8 cm
datacija: V./VI. stoljeće
Muzej grada Budve

Prilikom sanacije gradske jezgre u Budvi nakon razornog potresa 1979. godine, u podnožju citadele 1983. godine otkrivena je monumentalna trobrodna ranokršćanska bazilika s nartekсом i atrijem, u čijem se središtu nalazio zdenac. Pronađeni su znatni ostatci mozaika u svestištu i sjevernom brodu. Bočni su brodovi bili međusobno odijeljeni plutejima, ukrašenim s obje strane, postavljenim između stupova arkada, o čemu svjedoče utori na mramornim bazama stupova.

Sačuvani ulomci imaju istovjetnu dvostruku profilaciju na obje strane, sastavljenu od jedne šire i jedne uže trake, te Kristov monogram (XP) ili šesterokraki

križ ukomponiran unutar profilirane kružnice na jednoj strani. Na suprotnoj strani većeg ulomka sačuvan je dio okomite trake koja se nalazila na sredini pluteja i dijelila plohu na dva manja polja. Manji ulomak s druge strane ima stilizirani ljiljanov cvijet u donjemu desnom uglu, a do njega je jednostavni neprofilirani grčki križ u krugu. Pluteje odlikuje izrazito plošan reljef i simboličnost prikaza, te su nesumnjivo rad lokalnih radionica.

Literatura: Đ. Janković, 2007., 89-95.

— Meri Zornija

3. Nepoznati konstantinopolski klesar

Ranobizantski kapitel

mramor

39 x 39 cm, visina 24 cm

datacija: prva polovica VI. stoljeća

Muzej grada Budve

Kapitel je pripadao trobrodnoj bazilici smještenoj u podnožju budvanske citadele i otkrivenoj 1983. godine. Njegov precizniji položaj i funkcija unutar crkve nisu poznati. Sastavljen je od dva dijela koji se spajaju, djelomično oštećene lisnate dekoracije. Pripada tipu ranobizantskih kapitela u obliku košare, ukrašenih vrhunskom tehnikom ažuriranja. Na svakoj strani majstorski su oblikovana po dva akantusova lista oštih krajeva s naglašenim žilama, izdignuta na izrezbarenoj pozadini, što stvara naglašeni kontrast svjetla i sjene tako da površina kamena izgleda poput fine čipke. Kapitele toga tipa nalazimo diljem Mediterana u nekim od najznačajnijih spomenika Justinijanova doba kao što je S. Vitale u Ravenni ili atrij Eufrazijeve bazilike u Poreču. Redovito su, kao već dogotovljen proizvod, stizali iz konstantinopolskih radionica ustaljenim pomorskim putovima, pa isto podrijetlo možemo pretpostaviti i za ovaj primjer kojemu ne nalazimo bližih paralela u ranokršćanskoj umjetnosti crnogorskog primorja.

Literatura: neobjavljeno.

— Meri Zornija

4. Nepoznati konstantinopolski klesar

Ulomak pluteja oltarne ograde

mramor

širina 45 cm, visina 77 cm, debljina 4,5 cm

datacija: VI. stoljeće

Kotor, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture

Otkriven je u arheološkim istraživanjima martirija sv. Tripuna uz katedralu 1987. godine, kao spolija u funkciji pokrova odvodnog kanala u bočnim travejima crkve. Ulomak predstavlja donji desni ugao pluteja, izrađenog od kvalitetnoga svijetlosivog mramora, fino zaglađene površine. Pronađen je zajedno s još dva ulomka vrlo slične profilacije, koji se spajaju, a pripadali su vjerojatno drugom pluteju iste oltarne ograde. Na ovom komadu sačuvala se više-struka rubna profilacija prednje i stražnje strane pluteja, te završeci krakova latinskog križa. Donji krak dodiruje srčoliki list bršljana na stabljici. Na temelju ovog rubnog dijela moguće je rekonstruirati središnji dekorativni motiv, na kojem je bio prikazan Kristov monogram u krugu ispod kojega su bile dvije trake što se granaju prema simetrično raspoređenim križevima sa strane, a završavaju bršljanovim listovima. Ovaj je motiv bio čest u istočnome kršćanskom svijetu, posebno u Grčkoj i Konstantinopolu, a poznat je sa sarkofaga otkrivenog u ranokršćanskoj sakralnoj kompleksu u Doljanima kod Dokleje, kao i na pluteju iz crkve San Clemente u Rimu, na kojem se umjesto Kristovog nalazi monogram pape Ivana II. iz tridesetih godina VI. stoljeća. Obje navedene analogije izrađene su također od kvalitetnog mramora i pripisuju se prokoneškim radionicama. Slijedom toga i ovaj plutej možemo smatrati vrhunskim primjerom importa koji je krasio unutrašnjost neke monumentalne ranokršćanske crkve, do trenutka kada je interijer dobio navu liturgijsku instalaciju na početku IX. stoljeća, te je kao spolija iskorišten pri gradnji prvotne crkve sv. Tripuna. Jedini takav sakralni objekt u Kotoru, dosad poznat i arheološki potvrđen, je ranokršćanska crkva sv. Marije, međutim, upozoravamo i na ovdje iznesenu pretpostavku N. Jakšića o mogućemu ranokršćanskom sloju ispod današnje katedrale. Literatura: neobjavljeno.

— Meri Zornija

5. Nepoznati klesar

Stupić višedijelnog prozora

donja osnova 13 x 11 cm; gornja osnova

11 x 9,5 cm; visina 76 cm

bijelo-sivi mramor

datacija: poč. IX. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

Stupić od mramora sa zakošenom prednjom stranom i neznatnim suženjem prema vrhu. Na prednjoj strani urezan je križ. Poprečni kraci križa dodiruju vertikalne rubove stupića. Pretpostavlja se da je križ prije ugrađivanja u dvorišni zid mogao stajati u katedrali "u gomili fragmenata ispod stepeništa za relikvijar" kako navodi Stjepčević (I. Stjepčević, 1938., 4) ili je otkriven u istraživanjima početkom XX. stoljeća. Prilikom popravljanja ogradnih zidova dvorišta Biskupije stupić je zajedno s još 3 ulomka oltarne ograde ugrađen u fasadu iznad vrata, nasuprot sjevernog prolaza katedrale, gdje je i pronađen te premješten u privremeni depo kamene plastike katedrale.

Stupić je mogao pripadati bifori martirija, gdje je mogao dospjeti s ostalim spolijama s neke starije ranokršćanske građevine.

Literatura: Z. Čubrović, 2009, 45 i kataloga jedinica I.36.

— Zorica Čubrović

6. Nepoznati klesar

Stupić višedijelnog prozora

bijeli mramor

donja osnova 15 x 16 cm, gornja osnova

13 x 13 cm, visina 80 cm

datacija: poč. IX. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

U katedrali sv. Tripuna, 1988. godine, prilikom arheoloških istraživanja, nađena su dva ulomka križa, koji se spajaju po pukotini — u zapadnom zidu grobnice br. 25 i u zapadnom traveju (glavni brod). Stupić ima izražene kalcinacije na svim površinama. Donja osnova stupića je pravokutnik, gornja kvadrat. Prednja strana stupića ukrašena je reljefnim križem čiji kraci se šire na krajevima. Na vrhu križa je biljni izdanak u obliku trolista (ljiljan).

Stupić je mogao pripadati prvobitnom prozoru martirija.

Literatura: Z. Čubrović, 2009, 45 i kataloga jedinica I.37.

— Zorica Čubrović

3

4

5

5A

7. Nepoznati klesar

Ulomak stupića višedijelnog prozora

oker vapnenac

donja osnova 11 x 13 cm, visina 42 cm, gornja osn. 11 x 10,5 cm

datacija: druga pol. IX. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

Ulomak predstavlja gornji dio stupića pravokutnog presjeka koji se prema vrhu sužavao. Prednja i zadnja strana ukrašene su reljefnim prikazima razlistalog križa čiji se kraci na krajevima šire. Rubove križa prati udubljena linija. Na jednoj strani drvo života na vrhu križa predstavljeno je s četiri para listova i završetkom nejasnog izgleda (zbog oštećenja), a na drugoj s dva para nešto širih listova i završetkom u obliku pupoljka.

Sudeći po oštećenjima, sačuvani dio stupića korišten je u sekundarno upotrebi kao blok za zidanje.

Stupić je prvobitno mogao pripadati jednom od prozora martirija (mlađa faza). Pronađen je prilikom radova na sanaciji zgrade Biskupije (1984. – 1986.). Literatura: Z. Čubrović, 2009., 43 i kata-loška jedinica I.32.

— Zorica Čubrović

8. Nepoznati klesar

Ulomak impost kapitela

oker vapnenac neujednačene strukture

dužina 27 cm, širina 21 cm, visina 23 cm

datacija: poč. IX. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

Ulomak je otkriven u arheološkim istraživanjima na trgu ispred južnog zvonika katedrale sv. Tripuna 1988. godine. Predstavlja dio veoma oštećenog impost-kapitela čija je sačuvana strana ukrašena motivom reljefnog križa čiji se kraci šire na krajevima. Duž obrisa križa urezana je duboka linija koja ujedno naglašava plastičnost reljefa.

Impost-kapitel je mogao pripadati dvodijelnome prozorskom otvoru neke od građevina u sklopu katedralnog kompleksa.

Literatura: Z. Čubrović, 2009., 43 i kata-loška jedinica I.32.

— Zorica Čubrović

9. Nepoznati klesar

Ulomak pluteja ili sarkofaga (?)

sitnozrnati pješčenjak (?)

širina 39 cm, visina 45 cm, debljina 6-9 cm

datacija: kraj V. ili VI. stoljeće

Kotor, Privremeni depo katedrale

Ulomak je pronađen prilikom recentnih arhitektonskih istraživanja katedrale sv. Tripuna od 1988. do 1992. godine, vođenih u sklopu njezine obnove nakon potresa 1979. godine. Na površini ploče vidljiv je dio plitkoreljefnoga profiliranog latinskog križa proširenih krakova unutar profilirane kružnice. Donji krak križa dotiče se kružnog okvira, dok su bočni, a možda i gornji, bili nešto kraći. Traka što se proteže ispod njega, postupno se sužavajući, predstavlja vjerojatno jednu od dvije stabiljike bršljana koje su upotpunjale ovaj motiv. Ploča se postupno stanjuje prema donjem dijelu, i to za 3 centimetra.

Ulomak je vrlo zanimljiv jer po morfologiji križa posve odgovara prvoj, nešto starijoj skupini salonitanskih sarkofaga s kraja V. i početka VI. stoljeća, koju je utvrdio I. Fisković. Vezano uz to, najbliže analogije nalazimo mu na ulomcima iz te grupe, na sarkofagu iz Arheološkog muzeja u Splitu te na pluteju sjeverne crkve na Srimi. Isklesan je, međutim, od pješčenjaka, dosad neuočenog u ovoj radionici koja se u pravilu koristila lokalnim bračkim bituminoznim vapnencem. Tako ovaj ulomak poziva na detaljniju njegovu petrografsku analizu koja bi pouzdano utvrdila vrstu kamena i njegovo podrijetlo, koje za sada ostaje otvoreno.

Literatura: neobjavljeno.

— Meri Zornija

10. Nepoznati klesar

Kapitel kolone

vapnenac

oko 50 x 50 cm, visina 43 cm, promjer baze

27 cm

datacija: rano IX. stoljeće

Prčanj, Sv. Toma

Crkva sv. Tome na Prčanju otkrivena je u arheološkim istraživanjima 1959./60. godine pod vodstvom Vojislava Koraća i Jovana Kovačevića. Pripada centralnom tipu upisanoga grčkog križa s kupolom u sredini i tri apside istaknute prema istoku,

sjeveru i jugu. Po tipologiji je srodna martiriju sv. Tripuna, izgrađenom sa suprotne strane zaljeva početkom IX. stoljeća, te se datira u isto vrijeme. Iz srednjovjekovnih dokumenata saznajemo da je još u XV. stoljeću bila u funkciji. U istraživanjima su pronađene *in situ* tri baze stupa, jedno deblo, te sva četiri kapitela srušena na pod, koji su originalno podržavali središnju kupolu. Danas se nalaze na samom lokalitetu. Međusobno se ponešto razlikuju u detaljima i dimenzijama, ali su vrlo slični. U donjoj zoni imaju shematizirane glatke listove, dok su u gornjoj dva reda ugaonih voluta sa cvjetnom rozetom u sredini, na koje naliježe jednostavna neprofilirana plinta. Predstavljaju krajnje reducirani oblik antičkoga kompozitnog kapitela s volutama, te im ne poznajemo bližih paralela u umjetnosti južne Dalmacije IX. stoljeća. Literatura: J. Kovačević, 1967., 376, 380; I. Pušić, 1969.; V. Korać – J. Kovačević, 1970., 110; I. Pušić, 2006., 48-49.

— Meri Zornija

11. Kotorska klesarska radionica

Krstionica

vapnenac

dužina 118 cm, visina 73 cm, širina 94 cm

datacija: prva četvrtina IX. stoljeća

Kotor, katedrala

Kamenica se dugo vremena nalazila u konobi privatne kuće Mijušković u Dobroti, gdje je služila kao kamenica za ulje. Nakon otkrića otkupljena te je do Drugoga svjetskog rata stajala u parku mjesnog hotela "Slavija", odakle ju je 1941. godine Ivo Stjepčević premjestio u lapidarij Muzeja. Tek je naknadno prenesena u katedralu, odakle po tradiciji i potječe. Don A. Belan donosi podatke iz kanonskih vizitacija, gdje se u nekoliko navrata od XV. do XVII. stoljeća navodi da je krstionica "kvadratna, ukrašena životinjskim figurama", te da je stajala u katedrali na oltaru Blažene Djevice Marije. Danas je postavljena na prolazu prema stubištu Moćnika.

Kamenica ima ukrasno polje na jednoj prednjoj i jednoj bočnoj strani, što znači da je originalno stajala u kutu prostorije. U gornjoj zoni vide se tragovi naknadnog otklesavanja vijenca. Na prednjoj ukrasnoj plohi isklesana je u plitkom reljefu sime-

trična kompozicija dvaju paunova koji piju iz stiliziranog kantarosa. Površina posude je kanelirana, a gornji dio ukrašen troprutom pletenicom s očima. Ptice imaju dugi bogato urešeni rep s karakterističnim "očima" u središnjoj osi, sitnu glavicu s krunom na izduženom vratu, ispunjenom dijagonalnim linijama, dok samo tijelo paunova nije ukrašeno. Prazan prostor u gornjim kutovima zauzimaju dvije velike cvjetne rozete. Na bočnom polju je ikonografski sličan motiv drveta života, flankiran lavom i pticom koja najvjerojatnije predstavlja orla u slijetanju. Propeti lav ima isti stav kao i na drugim spomenicima kotorske radionice na Prevlaci, u Ulcinju, Komolcu i na arkadi iz katedrale. Drevni simbol *Arbor vitae* ovdje je prikazan u obliku stilizirane palme s dvije viseće datulje. Ikonografija prizora rječito govori o simbolici euharistije i vječnog života, što odgovara pretpostavljenoj funkciji kame-nice kao krsnog zdenca.

Kamenicu je objavio Cvito Fisković 1941. godine, smatrajući je spomenikom "prijelaznog doba" VIII. stoljeća koje pret-hodi dozrijevanju geometrijskoga pleternog stila, s čime se slaže i Lj. Karaman. J. Stojanović-Maksimović 1951. godine, te kasnije u nekoliko navrata, uočava pove-zanost krstionice s plutejem iz Prevlake i kotorskim i ulcinjskim ciborijem, ali ih datira u XI. stoljeće. Konačno, Petricioli 1960. godine ovu grupu spomenika smje-šta u vrijeme IX. stoljeća, nazrijevajući njihovu radioničku povezanost, koju naknadno proširuje i stavlja u kontekst vremena i prostora N. Jakšić. I. Pušić i R. Vujičić misle da je to kamenica za posve-ćeno ulje ili vodu. P. Vežić prvi preciznije razglaba o njezinom podrijetlu, smatrajući je krsnim zdcem koji je stajao u staroj katedrali sv. Marije. Literatura: C. Fisković, 1941., 69-73 (re-print u: C. Fisković, 2004., 139-145); Lj. Karaman, 1941./42., 94; J. Stojanović-Mak-simović, 1951., 73; J. Stojanović-Maksi-

mović, 1953., 105; I. Petricioli, 1960., 49; J. Kovačević, 1967., 380; I. Pušić, 1971., 48-50; J. Maksimović, 1971., 23; N. Jakšić, 1997., 17; N. Jakšić, 1999./2000., 133-141; P. Vežić, 2001./02., 100-105; don A. Belan, 2002., 36; N. Jakšić, 2003., 274-275; I. Pušić, 2006., 45-46; R. Vujičić, 2007., 77; P. Vežić – M. Lončar, 2009., 130-133.

— Meri Zornija

12. Kotorska klesarska radionica

Arkada ciborija

mramor

širina 130 cm, visina 97 cm, debljina 15 cm, visina natpisne plohe 6 cm, visina slova 4,5 cm

datacija: prva četvrtina IX. stoljeća
Kotor, Privremeni depo katedrale

Arkada je od davnina bila uzidana iznad pomoćnih vrata u sakristiji katedrale sv. Tripuna, odakle je 1966. g. postavljena na ulaz prema stubištu Moćnika. U cijelosti je očuvana, a pripadala je četverostranom ciboriju koji je svojom konstrukcijom

predstavljao iznimku među oltarnim ciborijima, sa stranicama jednake širine međusobno spojenima pod kutom od 45°, za razliku od uobičajenih primjera kod kojih su bočne stranice nešto uže, te povezane s prednjom i stražnjom pod pravim kutom. Završni vijenac klesan je u jednom komadu s arkadom, te ukrašen nizom isprepletenih troprutih arkadica i stiliziranim kimationom na prijelazu prema užoj ploči arkade. Između njih je natpisno polje, lagano skošeno prema dolje radi bolje izloženosti pogledu promatrača, a na njemu je finim kapitalom ispisan distih:

ANDREE S(an)C(t)I AD HONOREM
SOCIORVMQ(ue): MAIOREM+

Slova su uklesana velikom preciznošću i međusobno su ujednačena, a širina im u prosjeku iznosi polovinu dužine. Svaka hasta po sredini je razdijeljena malim zarezom. Ovakav oblik slova razlikuje se od svih ostalih dosad poznatih natpisa IX. stoljeća u Boki kotorskoj, te neki autori vjeruju da su ona naknadno uklesana u XI. stoljeću, dok je drugima to bio argument za datiranje čitavog ciborija u kasnije razdoblje. Bez obzira na dataciju samog natpisa, koju dodatno otežava i nesigurna identifikacija "svetog Andrije s drugovima", smatramo da ga je u svakom slučaju klesao drugi majstor, čiju ruku prepoznajemo i na natpisima s još dva gotovo istovjetna ciborija kotorskoga klesarskog ateljea. Za razliku od ovoga, kratka legenda LEO na bokovima lavova za koju se može naći dosta paralela u epigrafici IX. stoljeća, djelo je istog majstora koji je klesao dekoraciju i koji je, sudeći po zrcalnim slovima na lijevoj životinji, najvjerojatnije bio nepismen.

Donja ploča arkade uokvirena je s gornje i dvije bočne strane troprutom pletenicom s očima, a s donje širokom lučnom trakom omeđenom astragalima. Zajedno s već spomenutim kimationom na vijencu, ovi uzorci često su prisutni u ostvarenjima tek doзреloga predromaničkog izraza koji još nije zaboravio antički dekorativni repertoar motiva. Zasluga je to bizantskih utjecaja, snažnije prisutnih ovdje na krajnjem jugu Dalmacije, ali karakterističnih i za čitavu onodobnu umjetnost dalmatinskih gradova. Čiste

geometrijske pleterne dekoracije ima na luku s troprutim učvorenim kružnicama, isprepletenim s dijagonalnim trakama, dok se u sredini ocrtava profilirani latinski križ. U trokutnim poljima propinju se karakteristični lavovi – gotovo potpis kotorske klesarske radionice prisutan i u Komolcu, na susjednoj Prevlaci i u Ulcinju, s razjapljenim čeljustima, isplaženim jezikom i izvijenim repom, dok hvataju janjad što im pokušava pobjeći. Na njihovim butinama čitamo latinsku legendu LEO, koja nam otkriva način klesanja po predlošku s prave i sa zrcalne strane. Sličnost između srodnih ulomaka s lavovima prvi je uočio Karaman 1955. godine. I. Petricioli je 1960. godine čvršće povezao čitavu grupu datirajući je u IX. stoljeće, a u novije vrijeme N. Jakšić proširuje njezin opus, unoseći u raspravu stilske, hagiografske i povijesne argumente za dataciju u prva desetljeća IX. stoljeća. Nasuprot tome nekolicina autora zalagala se za datiranje čitave skupine u XI. stoljeće, što je u našoj literaturi višekratno opovrgnuto još od Karamana.

Iako je ova arkada u znanosti poznata već gotovo 130 godina, ostaju još uvijek brojna otvorena pitanja u vezi s njezinim podrijetlom, originalnim smještajem te identifikacijom sveca na natpisu. Pretpostavka o Petilovrijencima, koja se najčešće spominje, ipak se ne može smatrati konačnom jer je njihov kult u Kotoru zabilježen tek u kasnome srednjem vijeku, a prema predaji njihove relikvije otkrivene su u Boki 1026. godine. Zato bi, možda, trebalo razmotriti davnu Stjepčevićevu pretpostavku o sv. Andriji apostolu, ili noviju o sv. Andriji Stratilatu. Što se tiče provenijencije ciborija – nasuprot uvriježenome mišljenju da potječe iz stare crkve sv. Tripuna, od koga se zbog nepodudaranja titulara kao i zbog skučenih dimenzija samog martirija moralo odustati kada su otkriveni njegovi materijalni ostatci – dosad se najuvjerljivijom čini pretpostavka Pavuše Vežića da je ciborij originalno bio dio opreme jednog oltara, posvećenog sv. Andriji u staroj katedrali koja se prema općeprihvaćenom mišljenju nalazila na mjestu današnje crkve sv. Marije Collegiate, te da je tvorio cjelinu zajedno s gotovo

istovjetnim šesterostranim krstioničkim ciborijem.

Literatura: G. Gelcich, 1880, 44; T. Jackson, 1887., 43; F. Bulić, 1888., 37-38; F. Radić, 1897., 151; M. Vasić, 1922., 155; Lj. Karaman, 1925., 51-52; I. Stjepčević, 1938., 4, bilj. 14 (reprint u: I. Stjepčević, 2003., 16); Lj. Karaman, 1941./42., 95; L. Mirković, 1951., 277-279; J. Stojanović-Maksimović, 1951., 75-76; J. Stojanović-Maksimović, 1953., 105; Lj. Karaman, 1955., 5-9; M. Šeper, 1955., 55-57; J. Kovačević, 1956., 7-10; I. Petricioli, 1960., 48-50; J. Kovačević, 1963., 149-150; J. Kovačević, 1965./66., 103-104; J. Martinović, 1966., 11; J. Kovačević, 1967., 330, 367-369, 379-380; J. Maksimović, 1971., 24-25; I. Pušić, 1971., 44; I. Petricioli, 1980., 118; R. Mihaljčić – L. Steindorff, 1982., 94, Nr. 147; P. Mijović, 1985., 100-103; I. Petricioli, 1986., 45; I. Petricioli, 1990., 55-56; J. Martinović, 1995., 345-355; N. Jakšić, 1997., 17; I. Stevović, 1998./99., 23-32; N. Jakšić, 1999./2000., 129-150; N. Jakšić, 2000., 203-204; Hrvati Karolinzi II, kat. jed. III.7, 124-125; P. Vežić, 2001./2002., 91-122; N. Jakšić, 2003., 271-289; I. Pušić, 2006., 37; P. Vežić – M. Lončar, 2009., 124-128.

— Meri Zornija

13. Kotorska klesarska radionica **Ulomci arkade šesterostranog ciborija** mramor

donji lijevi ulomak: širina 15,5–24,5 cm, visina 48 cm, debljina 12 cm
gornji lijevi ulomak: dužina 46 cm, visina 41 cm, debljina 13,7 cm, visina natpisne plohe 7 cm, visina slova 5 cm
gornji desni ulomak: dužina 47,5 cm, visina 40 cm, debljina 12,7 cm, visina natpisne plohe 7 cm, visina slova 5 cm
datacija: prva četvrtina IX. stoljeća
Kotor, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture

Ulomke je osamdesetih godina XX. stoljeća pronašao kotorski arheolog Jovan Martinović prilikom obnove zgrade Historijskog arhiva koja se nalazi na trgu pred katedralom. Bili su uzidani kao građevni materijal u jednome nosivom zidu. Prilikom objave autor ih je zajedno s još nekim fragmentima i cjelovitom arkadom iz katedrale rekonstruirao kao dijelove

jednoga četverostranog ciborija. Nedavnim istraživanjima P. Vežića, koji je uočio kut od 60° na bočnoj stranici jednoga od njih, spoznalo se da je to, zapravo, arkada drugog, iako stilski veoma srodnog, šestorostranog ciborija. Oba su vjerojatno tvorila istu cjelinu u staroj katedrali, a klesani su rukom istoga majstora. Autor dalje pretpostavlja da je taj ciborij bio krstionički te da je ispod njega stajala četvrtasta kamenica što se danas nalazi u katedrali sv. Tripuna. Sačuvala se donja lijeva peta široke lučne trake u kojoj je motiv biljne vitice sa srčolikim listovima i pupoljcima u međuprostorima, koja izrasta iz stilizirane stabljike drveta života, a omeđena je s obje strane antičkim motivom astragala. Bočni i gornji rub arkade bio je uokviren dvoprutim prepletom dijagonalnih traka i kružnica s okom u čvorovima. U ugaonim poljima vijugaju stabljike bršljana s karakterističnim srčolikim listovima i zavijucima na krajevima. Gornji završni vijenac isklesan je u istom komadu mramora, a sastoji se od tri pojasa: natpisnog polja uokvirenog stiliziranim kimationom i nizom arkadica, koji su zbog svoje reljefne istaknutosti naknad-

no dijelom otklesani. Na lijevom ulomku čita se natpis čiji je početak naznačen križem: +HOC OPVS EST LABO[r]..., a na desnom ...TAM PVLCHRE DE[coratum]... (restitucija J. Martinovića).

Literatura: J. Martinović, 1995., 345-355; N. Jakšić, 1999./2000., 132; P. Vežić, 2001./2002., 93-100; N. Jakšić, 2003., 273; I. Pušić, 2006., 37; P. Vežić – M. Lončar, 2009., 129-131.

— Meri Zornija

14. Kotorska klesarska radionica

Ulomak arkade ciborija

mramor

širina 33 cm, visina 41 cm, debljina 13,7 cm, visina natpisne plohe 6 cm, visina slova 4 cm
datacija: prva četvrtina IX. stoljeća
Kotor, depo lapidarija Muzeja Kotor

Ulomak je pronađen slučajno oko 1960. godine u gomili kamenja na nepoznatome mjestu u gradu. Bio je u privatnom vlasništvu, te je naknadno predan zbirci katedrale. Radi se o ulomku arkade koja je, poput one cjelovite iz katedrale, klesana u istom komadu s reljefno istaknutim završnim vijencem raščlanjenim

u tri pojasa: gore je niz malih troprutih arkadica s ljiljanovim cvjetovima, u sredini natpisno polje s ostatkom natpisa ..IKIFORIVS N., a u donjem je pojasu stilizirani kimation. Ispod vijenca teče tropruta pletenica s očima, što je flankirala i bočne rubove arkade, dok je široka traka uz luk ispunjena motivom osebujno oblikovane vijugave vitice omeđene astragalima, koju susrećemo upravo na spomenicima kotorske klesarske radionice. U kutovima su bile ptice, vjerojatno paunovi što ključaju ljiljanov cvijet, od koje se sačuvala vrat i glavica one s desne strane.

Polemike u vezi s ovim ulomkom vodile su se uglavnom oko definicije imena Nikifor: dok J. Kovačević prilikom prve objave 1963. godine, zatim P. Mijović, te u novije vrijeme i N. Jakšić smatraju da je riječ o imenu bizantskog cara Nikifora I (802. – 811.), što je jedan od argumenata za datiranje čitave kotorske klesarske radionice u početak IX. stoljeća, nekolicina drugih autora vjeruje da bi se ime moglo odnositi i na nekog od kasnijih kotorskih biskupa (J. Martinović), kasnijih bizantskih careva (J. Maksimović) ili na lokalnog donatora (I. Petricioli, P. Vežić). Ulomak je devedesetih godina, zajedno s nekoliko vrlo srodnih fragmenata, J. Martinović uklopio u rekonstrukciju istog ciborija kojem pripada i spomenuta arkada iz katedrale, ali je novijim istraživanjima P. Vežića uočeno da zbog određenih detalja, kao što je drukčiji nagib lučne trake u presjeku, ne može biti dijelom istog ciborija. To je, dakle, jedini dosad poznati ulomak još jednog ciborija s početka IX. stoljeća u Kotoru, čija točnija provenijencija zasad ostaje nepoznata.

Literatura: J. Kovačević, 1963., 150; J. Kovačević, 1965./66., 103-104; J. Martinović, 1966., 11; J. Kovačević, 1967., 375; J. Maksimović, 1971., 25, bilj. 69; I. Pušić, 1971., 45; I. Petricioli, 1980., 118; P. Mijović, 1985., 100-101; J. Martinović, 1995., 345-355; N. Jakšić, 1999./2000., 132-133, 144; P. Vežić, 2001./2002., 105-106; N. Jakšić, 2003., 273, 278-279; I. Pušić, 2006., 46; P. Vežić – M. Lončar, 2009., 133-134.

— Meri Zornija

15. Nepoznati klesar

Ulomak arkade ciborija

bijeli mramor

dužina 88 cm, visina 20 cm, debljina 10 cm

datacija: XI. ili XII. stoljeće

Kotor, Privremeni depo katedrale

Ulomak je pronađen prilikom arhitektonskih istraživanja u kompleksu katedrale. U sekundarnoj upotrebi bio je korišten kao potprozornik prozora vezne građevine između katedrale i Biskupije. Ulomak predstavlja desnu stranu središnjeg dijela stranice ciborija. Osim dijela lučne trake ukrašene motivom jednočlane razlistale lozice i rubne uske trake ukrašene troprutom pletenicom, na fragmentu je sačuvan i motiv u trokutastom prostoru u kojem je predstavljen paun koji kljunom dodiruje rub lučne trake. Tijelo ptice, naglašeno udubljenom linijom, ispunjeno je reljefnim kružićima, a rep, čija je os istaknuta, riješen je u vidu simetričnih blago povijenih pera. Vrat ptice je naglašen urezanim linijama.

Karakteristično je sučeljavanje listova u dva susjedna kruga u tjemenu lozice, koje odstupa od pravilnog ritma; položaj listova u tjemenu pokazuje da su početci lozice na osloncima i da broj krugova lozice ne omogućava pravilnost u njihovom smjenjivanju po cijeloj dužini luka.

S gornje strane, koja je oštećena prilikom prilagođavanja za sekundarnu namjenu, postoje tragovi udubljenja za nalijeganje krovniha ploča ciborija, a s bočne trago- vi plitkog žljeba za spajanje sa susjednom stranicom ciborija. Donja strana je ravna.

Ulomak je pripadao prvobitnom ciboriju romaničke katedrale iz 1166. godine. Literatura: M. Čanak-Medić, 1997., 94 (fot. 15); P. Vežić, 2001./2002., 117-119; Z. Čubrović, 2008., 25 – 42; Z. Čubrović, 2009., 65-70 i kataloška jedinica II.3.

— Zorica Čubrović

16. Kotorska klesarska radionica (?)

Plutej oltarne ograde

mramor

dužina 169 cm, visina 91 cm, debljina 12 cm

datacija: prva četvrtina IX. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

Veliki monolitni plutej, isklesan od svijetlog mramora, otkriven je u prezbiteriju katedrale prilikom njezine restauracije 1897. – 1907. godine. Stajao je iza baroknog antependija glavnog oltara. Sačuvan je u cijelosti, osim donjega desnog kuta koji je odlomljen. Taj ulomak bio je naknadno izgubljen, ali je nedavno ponovno pronađen i spojen sa cjelinom. Plutej je isklesan u jednom dijelu s reljefno istaknutim vijencem, naknadno radirane dekoracije. Središnji dio sastavljen je od dvije kompozicije: lijevo se nalaze tri reda po četiri troprute učvorene kružnice, ispunjene nasuprotno postavljenim lisnatim ornamentom, dok su s desna dvije arkade sa stupićima, ukrašene motivom užeta, ispod kojih se nalaze križevi – vrlo čest motiv ranosrednjovjekovne plastike na čitavome mediteranskom prostoru. Međuprostor je ispunjen stiliziranim stabljikama drveća života te cvjetnim rozetama u gornjem dijelu. Duž donjeg ruba teče naknadno

uklesan natpis, zanimljiv po tome što su riječi odijeljene na slogove, koji svjedoči o sekundarnoj nadgrobnoj funkciji ploče:

ME MEN TO HO MO QUI A PUL VIS
ES ET IN PUL VE REM RE VER TE RIS DI
XIT DO MI NUS AMEN

Sjeti se čovječe da si prah i da ćeš se u prah povratiti, reče Gospodin, amen.

O pronalasku pluteja izvijestio je 1938. godine kotorski svećenik Ivo Stjepčević, povezujući ga s prvobitnom crkvom sv. Tripuna i datirajući ga u IX. stoljeće. Tu je dataciju naknadno u više navrata nastojala osporiti J. Maksimović, iako su drugi, poput J. Kovačevića, ostajali pri prvoj dataciji. Autorica ga, poput većine kotorskih predromaničkih ulomaka na kojima se osim geometrijskog prepleta javlja i biljna ornamentika, svrstava u XI. st. kao primjer slabljenja geometrijskoga pleternog stila i početaka romanike. Na današnjem stupnju istraživanja ipak je jasno da se ovaj spomenik može povezati s ostalim proizvodima kotorske radionice ranog IX. stoljeća, izrasle na jakoj klesarskoj tradiciji koja je bila u stanju iznjedrili takve monumentalne mramorne pluteje s motivima križeva pod arkadama, kakvi su poznati i u drugim bizantskim središtima u Dalmaciji – u Dubrovniku, Zadru i Splitu. Prema rekonstrukciji Z. Čubrović plutej je dio prvotne oltarne ograde u martiriju sv. Tripuna, izgrađeno početkom IX. st. za smještaj njegovih novopridošlih relikvija. Literatura: I. Stjepčević, 1938., 4 i 14, T. V-2 (reprint u: I. Stjepčević, 2003., 16 i 25); J. Stojanović-Maksimović, 1951., 77-78; J.

Stojanović-Maksimović, 1953., 105; J. Kovačević, 1956., 9; J. Maksimović, 1965./66., 38; J. Kovačević, 1967., 330; J. Maksimović, 1971., 23; I. Pušić, 1971., 41; I. Pušić, 2006., 42; Z. Čubrović, 2009.; Z. Čubrović, 2009a.

— Meri Zornija

17. Nepoznati klesar

Stupić oltarne ograde

bijeli mramor

dužina 49 i 49,5 cm, širina 17 i 20 cm,

debljina 13 i 14 cm

datacija: poč. IX. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

Stupić oltarne pregrade pravokutnog presjeka je otkriven prilikom najnovijih radova u sklopu katedralnog kompleksa u Kotoru. Gornji dio je nađen u južnom zidu stubišta za Relikvijar (1999. g.), a donji pri sanacijskim radovima u Biskupiji (1984. – 1986.). Sudeći prema žljebu u osi bočne strane, stajao je na desnoj strani prolaza prema oltaru. Prednja strana stupića ukrašena je tročlanom povijenom lozicom s lišćem. Lozica izlazi iz kantarosa, postavljenog na dnu stupića, a završava se križem čije se strane šire pri krajevima. Rubovi križa naglašeni su ureznom linijom.

U osovini bočne strane stupića je žljeb širine 5,0 cm, a dubine 3,0 cm. Na unutarnjoj strani uz rub prema prolazu urezan je vertikalni žljeb dubine 2,5 cm, sa zakošenim stranama. S gornje strane je pravokutno plitko udubljenje koje može ukazivati na oslanjanje kolonete koja je nosila arhitravnu gredu.

Analizom je utvrđeno da je stupić pripadao prvotnoj oltarnoj pregradi martirija sv. Tripuna.

Literatura: Z. Čubrović, 2009., 72-73 i kataloška jedinica II.10; Z. Čubrović, 2009a.

— Zorica Čubrović

18. Nepoznati klesar

Ulomak pluteja oltarne ograde

bijelo-sivi mramor

dužina 26,5 cm, visina 22,5 cm,

debljina 4,0 cm

datacija: početak IX. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

Ulomak je pronađen u katedrali sv. Tripuna, u prostoru sjeverne galerije,

među ostalim predmetima bivše biblioteke. Površina reljefa je izlizana. Ulomak predstavlja ugao mramorne ploče ukrašene motivom "dna košare". Kružnica je ispunjena prepletom od dvočlane trake, rombom upisanim u kružnicu i dijagonalama u vidu lozice sa srolikim listovima, volutama i trolistom na vrhu.

Na poleđini ulomka nalazi se pravokutno udubljenje za čuvanje svetih mošti, koje ukazuje na njegovu sekundarnu upotrebu u funkciji središnjeg dijela ploče oltarske menze. Moguće je da je parapetna ploča kojoj je fragment prvobitno pripadao imala veću debljinu te da je preradom za potrebe sekundarne namjene smanjena na 4,0 cm.

Literatura: Z. Čubrović, 2009., 59-60 i kataloška jedinica I.6.

— Zorica Čubrović

19. Kotorska klesarska radionica

Plutej oltarne ograde

vapnenac

dužina 79 cm, visina 40 cm, debljina 8,5 cm,

promjer okulusa 25,5 cm

datacija: prva četvrtina IX. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

Okolnosti nalaza ovog pluteja su nepoznate. Naknadno je bio iskorišten u funkciji lunete, kada mu je isklesan okulus u sredini. Središnja se kompozicija sastoji od nekoliko kružnih pojaseva što se koncentrično šire oko nepoznatog motiva u centru: najuži je niz od osam troprutih arkadica, koji je najvjerojatnije, prema analogiji s vrlo slično koncipiranim plutejem iz Sv. Mihovila, počivao na malim stupićima, ispod kojih su bile rozete, sačuvane samo u gornjoj polovini. Prostor iznad arkadica ispunjavaju stabljike s po dva šiljasta bršljanova lista, što se izmjenjuju s ljiljanovim cvjetovima, a sve uokviruje traka s troprutom dvotračnom pletenicom s očima. U gornjim trokutastim poljima između kruga i četverokuta same ploče nalazili su se antitetično postavljeni paunovi od kojih su se sačuvali dugi repovi, ukrašeni nizom paralelnih linija. Motivi u donjim trokutastim poljima nisu poznati.

Pozornost na ovaj plutej prva je skrenula J. Stojanović-Maksimović 1953., a zatim 1971., međutim s nekim pogrešnim

zapažanjima i datacijom u XI. stoljeće, što djelomično ispravlja I. Pušić 1971. godine. Do danas nezapažen u hrvatskoj literaturi, možemo ga sa sigurnošću datirati u IX. stoljeće prema izboru motiva, načinu njihovog klesanja, kao i po analogiji s ostalim primjerima kotorske klesarske radionice iz Sv. Tripuna, Sv. Mihovila i s Prevlake. Prema autorici Z. Čubrović plutej je predstavljao dio prvotne oltarne ograde u martiriju sv. Tripuna.

Literatura: J. Stojanović-Maksimović, 1953., 105; J. Maksimović, 1971., 23; I. Pušić, 1971., 42; I. Pušić, 2006., 43; Z. Čubrović, 2009; Z. Čubrović, 2009a.

— Meri Zornija

20. Kotorska klesarska radionica

Plutej oltarne ograde

vapnenac

dužina 68 cm, visina 42 cm, debljina 6,5 cm

datacija: prva četvrtina IX. stoljeća

Kotor, lapidarij Muzeja u Sv. Mihovilu

Djelomično sačuvan plutej, sastavljen od pet ulomaka koji se spajaju, otkriven je prilikom arheoloških istraživanja crkve sv. Mihovila u Kotoru 1982./83. i 1988. godine, zajedno s još stotinjak ulomaka predromaničkih reljefa koji se uglavnom mogu pripisati kotorskoj klesarskoj radionici aktivnoj u prvim desetljećima IX. stoljeća. Svi su danas izloženi u lapidariju Muzeja Kotor, uređenom u spomenutoj crkvi. Isti majstori klesali su i opremu za istoimeni benediktinski samostan na Prevlaci kod Tivta, obližnji martirij sv. Tripuna, kao i za katedrale u Kotoru, Dubrovniku te crkve u Budvi i Ulcinju. Jedan od omiljenih motiva bili su pluteji s kružnim motivima, koje u to doba susrećemo i u drugim bizantskim središtima sve do Pule, ali su ovdje u južnoj Dalmaciji osobito brojni i raznoliki.

Na ovom pluteju nalazi se u središtu kompozicije virovita rozeta uokvirena troprutom kružnicom, a oko nje nižu se tri koncentrična pojasa. U prvome je niz od osam troprutih arkadica koje počivaju na malim, također troprutim stupićima s vegetabilnim kapitelima. Ispod njih su karakteristično oblikovane palmetice. Iznad svake arkadice nalazi se po jedan simbolički motiv euharistije – par golubova što ključaju grozd. Likovi ptica krajnje su

reducirani, svedeni na najosnovniji obris, ipak, s očitom težnjom klesara za dekorativnošću cjeline: svaki drugi par ukrašen je naizmjenično rebrastim uzorkom te sitnim kružnim potezima koji naznačuju perje. Kompozicija je zaključena astragalom, a prostor između kružnice i četverokuta pluteja ispunjavale su stabljike sa srololikim listovima, također u osmerostrukom ponavljanju. Gusto, ali vrlo skladno komponirani ukras odaje naglašeni *horror vacui* i doima se poput čipke. Najbliže analogije nalazimo na pluteju iz Sv. Marije Collegiate, gdje je kružni motiv ponovljen dva puta, na pluteju iz depoa katedrale s okulusom u sredini, ali i u nešto udaljenoj dubrovačkoj katedrali, gdje se u žbuci sačuvao otisak ploče s gotovo istovjetnim motivom.

Literatura: Z. Čubrović, 1993./94., 48-49; N. Jakšić, 1999./2000., 136-138; I. Pušić, 2006., 40-41.

— Meri Zornija

21. Kotorska klesarska radionica

Stupić bifore

vapnenac

širina 15,5-16,5 cm, visina 88 cm, debljina 18,5 cm

datacija: V./VI. st., prva četvrtina IX. stoljeća
Kotor, lapidarij Muzeja u Sv. Mihovilu

Današnja crkva sv. Mihovila romaničko-gotička je građevina s početka XIV. stoljeća. Tijekom obnove crkve nakon potresa, u arheološkim istraživanjima 1982./83. i 1988. godine otkrivena je njezina predromanička faza s mnoštvom ulomaka različitih djelova liturgijskih instalacija koji su danas izloženi u samoj crkvi, gdje je smješten lapidarij Muzeja Kotor. Time je konačno ubiciran benediktinski samostan "*sci Michaelis Catharensis*", čiji se opat Petar spominje prilikom posvete novoizgrađene romaničke katedrale sv. Tripuna 1166. godine. Stupić je slomljen na tri dijela koja se spajaju u cjelinu, te se lagano širi prema dolje. Na jednoj strani uklesan je tipični ranokršćanski vitki latinski križ, s lagano proširenim hastama na krajevima. Tijekom predromanike ostao je i dalje u funkciji, kada mu je na suprotnoj strani dodan ukras troprutih isprepletenih učvo-

renih kružnica i dijagonalnih traka koje na gornjem kraju završavaju ljljanovim cvjetovima.

Literatura: Z. Čubrović, 1993./94., 45-51.

— Meri Zornija

22. Nepoznati klesar

Ulomak vijenca ciborija

mramor

dužina 82 cm, visina 19 cm, debljina 5-9 cm, visina natpisne plohe 8-8,5 cm, visina slova 6,5-7 cm

datacija: rano IX. stoljeće

Kotor, lapidarij Muzeja u Sv. Mihovilu

Ulomak je bio uzidan u gornji dio pročelja crkve sv. Mihovila uz reljef *Agnus Dei*, odakle je osamdesetih godina prošlog stoljeća izvađen i zamijenjen kopijom, dok se original nalazi u crkvi. Predstavlja lijevi dio grede s početnim dijelom natpisa koji zaziva "*Gospodina Boga i Spasitelja našega Isusa Krista*":

†IN N(o)M(ine) D(omi)NI D(e)I ET
SALV(atoris) N(ostr)I IH(es)V(s) XPI(sti):...

Natpis započinje malim urezanim latinskim križem. Pisan je ujednačenom kapitalom sa skraćenicama u obliku malih trokutastih zarezaz iznad slova, te uokviren ureznom linijom. Iznad natpisnog polja je pojas s jednostavnim debelim kukama koje pri kraju ulomka mijenjaju smjer, tako da se može rekonstruirati dužina grede koja je iznosila oko 130 cm. Ulomak prvi spominje I. Stjepčević još 1926. godine, dok je bio uzidan u pročelje. Natpis analizira J. Kovačević datirajući ga u početak IX. stoljeća i povezujući s natpisom iz sv. Tripuna, koji spominje biskupa Ivana, te pretpostavlja da bi ovo mogao biti njegov početni dio. Z. Čubrović smatra ga dijelom ranoromaničke opreme Sv. Mihovila i slaže se s mišljenjem P. Vežića, koji ga tumači dijelom završnog vijenca ciborija.

Literatura: I. Stjepčević, 1926., 60 (reprint u: I. Stjepčević, 2003., 376); J. Kovačević, 1956., 3-4; J. Kovačević, 1965./66., 103; J. Kovačević, 1967., 371; I. Pušić, 1971., 46; Z. Čubrović, 1993./94., 50; B. Šekularac, 1994., 37-38; P. Vežić, 2001./02., 108; Z. Čubrović, 2008., 32; P. Vežić — M. Lončar, 2009., 136.

— Meri Zornija

23. Nepoznati klesar

Ulomak arhitrava oltarne ograde

mramor

dužina 69 cm, visina 18,5 cm, debljina 6,5 cm, visina natpisne plohe 7,8 cm, visina slova 6,5-7 cm

datacija: 805. godina

Kotor, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture

O pronalasku ulomka izvješćuje I. Stjepčević 1938. godine u svojoj monografiji o kotorskoj katedrali. Nađen je, naime, u gomili kamenja ispod stubišta za pristup Moćniku prilikom austrougarske restauracije katedrale 1897. — 1907. godine. Sastoji se od dva dijela koji se spajaju, s dekoracijom raspoređenom u dva pojasa: gore je niz jednostavnih neprofiliranih kuka, a dolje natpisno polje uokvireno ureznom linijom sa svih strana. Natpis je otpočetak uzrokovao brojne polemike u literaturi, dijelom zbog svoje teške čitljivosti, s čestom upotrebom kratica i ligatura, ali i zbog spomena stvarnih povijesnih podataka. Na njemu čitamo ime biskupa Johannesesa, stvarne povijesne osobe koju spominju kotorske biskupske kronike, a sudjelovao je na Nicejskom saboru 787. godine. Nadalje, spominje se 13. siječanj, kojim je datirana i poznata Andreacijeva povelja, odnosno njezin kasniji prijepis iz XV. stoljeća. Datum je u svakom slučaju vezan uz kult svetoga Tripuna (donošenje relikvija, posveta crkve?), koji se i danas slavi u kotorskoj crkvi pod nazivom *Karike*. Zbog toga ga smatramo jednim od rijetkih ulomaka koji se sa sigurnošću može pripisati martiriju sv. Tripuna, čiji su temelji otkriveni uz katedralu upravo u blizini mjesta gdje je nađen ovaj ulomak.

Prvo, gotovo u potpunosti točno čitanje natpisa i godine 805. izveo je Radić (Stjepčević 1938.), da bi nakon toga u literaturi bilo opće prihvaćeno čitanje J. Kovačevića koji je u završnom dijelu natpisa vidio godinu 809. U zadnje vrijeme natpisom se bavio M. Lončar, čiju restituciju ovdje navodimo smatrajući je najprihvatljivijom:

...die i?JAN(uarij) XIII, TE(m)PORIB(us)
D(omi)N(i) IOH(anis) EP(i)S(copi), P(er)
I(n)D(ictionem) XIII, A(nno) NA(tivi)TA(tis)

CONSTI(tutoris) MV(n)DI, [d(e)i f?]I(lii?),
δ(?)CCCCV.

Prijevod:

“(...dana?) 13. siječnja, u vrijeme gospo-
dina Ivana biskupa, 13. indikcije,
godine od rođenja Stvoritelja svijeta,
(Božjeg sina?), 805.”

Drukčiju interpretaciju predlaže Z. Ču-
brović, koja ulomak smatra dijelom završ-
nog vijenca prvotnog ciborija koji je stajao
u kotorskoj katedrali od 1166. pa do 1362.
godine, kada je zamijenjen današnjim.
Literatura: I. Stjepčević, 1938., 4, bilj. 13
(reprint u: I. Stjepčević, 2003., 16); Lj.
Karaman, 1941./1942., 94-95; J. Kovače-
vić, 1956., 2-3; J. Kovačević, 1963., 150; J.
Kovačević, 1965./66., 103; J. Martinović,
1966., 10-11; J. Kovačević, 1967., 371, 375;
I. Pušić, 1971., 46; N. Jakšić, 1999./2000.,
147; *Hrvati Karolinzi II*, kat. jed. III.6,
124; P. Vežić, 2001./2002., 94; M. Lončar,
2006., 186-189; Z. Čubrović, 2008., 25-42;
P. Vežić – M. Lončar, 2009., 125.

— Meri Zornija

24. Nepoznati klesar

Ulomci arhitrava oltarne ograde

mramor

dužina lijevog ulomka 27 cm, dužina desnog
ulomka 51 cm, visina 21 cm, debljina 10 cm,
visina natpisne plohe 8 cm, visina slova 6,
5-7 cm

datacija: rano IX. stoljeće

Kotor, Sv. Marija

U arheološkim istraživanjima roma-
ničke crkve sv. Marije Collegiate, vršenima
prilikom njezine obnove osamdesetih go-
dina XX. stoljeća, otkrivena je ranokršćan-
ska trobrodna bazilika s križnom pisci-
nom, za koju se, iako bez dovoljno čvrstih
argumenata, smatra da je već tada služila
kao stara kotorska katedrala. U IX. stoljeću
dobila je novu predromaničku opremu,
čiji su otkriveni ostatci danas izloženi u
sakristiji crkve. Ulomak arhitrava oltarne
ograde pronađen je u nasipu na svodovima
1986./87. godine, a zapravo je sekundarno
upotrijebljen mramorni antički vijenac s
vegetabilnom dekoracijom, vidljivom na
stražnjoj strani. Sačuvala su se tri ulom-
ka, od kojih se dva međusobno spajaju. U
gornjem pojasu, za razliku od ostalih ko-
torskih arhitrava s natpisima koji u pra-
vilu imaju kuke, unutar udubljene trake

isklesana je tropruta dvočlana pletenica s
očima. Natpis je uokviren dvjema linijama.
Započinje s malim latinskim križem, na-
kon čega slijedi invokacija, te ime donatora
sa suprugom u drugom dijelu:

†IN N(omine) D(omi)NI D(e)I ET
S[(an)c(ta)e Mari(a)e]... / ...[I]OhANNIS VNA
CVM CONIV[ge]...

Nastavak prvog dijela obično se inter-
pretira kao S(alvatoris), ali na ovome mje-
stu možda bi trebalo pretpostaviti posvetu
svetoj Mariji koja se u titularu crkve zadr-
žala sve do danas. Ime donatora P. Vežić
i N. Jakšić (vidi uvodni tekst) povezuju s
biskupom Ivanom, čije se ime spominje
na još dva epigrafska spomenika u Boki
kotorskoj, a stolovao je u Kotoru u vrijeme
burnih događaja ranog IX. stoljeća: borbe
između Franačkog i Bizantskog carstva
za dalmatinske gradove i pojačanog vala
kristijanizacije, koji je kulminirao donoše-
njem relikvija sv. Tripuna iz Konstantino-
pola u Kotor.

Literatura: M. Čanak-Medić, 1989., 211-
212, 248; P. Vežić, 2001./2002., 94; I.
Pušić, 2006., 40; P. Vežić – M. Lončar,
2009., 125.

— Meri Zornija

25. Nepoznati klesar

Zabat oltarne ograde

vapnenac

širina 97 cm, visina 51 cm, debljina 9 cm,

raspon luka 77 cm

datacija: rano IX. stoljeće

Kotor, Sv. Marija

Zabat je otkriven u arheološkim istra-
živanjima sakristije Sv. Marije Collegiate
1985./86. godine, u sloju iznad ranokr-
šćanske piscine križnog oblika, koja je
u trobrodnoj bazilici stajala u istočnom
dijelu sjevernog broda. U predromaničkom
razdoblju ona je zatrpana, a preko nje je
podignut zid koji je pregradio taj prostor.
Crkva je tada dobila novu predromaničku
opremu. Zabat je naknadno doživio pre-
inake zbog sekundarne upotrebe, kada je
skraćen pri vrhu te prelomljen na dva si-
metrična dijela. Nalazi se u sakristiji crkve.

Dekoracija duž gornjeg ruba sastoji se
od dvočlane troprute pletenice bez očiju.
Ona se na lijevoj strani spušta do donjeg
ruba zabata, dok se na desnoj nastavljala
u gornjem pojasu arhitrava. Neuobičajene

su određene razlike u obradi zabata i arhi-
trava s natpisom, te nije sigurno da su bili
dijelom iste oltarne ograde. U prvom redu
to je različiti materijal od kojega su izra-
đeni, nedostatak očiju u pletenici zabata
kao i njezina neobična asimetričnost na
krajevima. Zabat, nadalje, nije sadržavao
natpisno polje poput arhitrava. Sam način
klesarske obrade i duktus dljeteta koji je
ipak nešto finiji kod arhitrava upućuju
nas na zaključak da su ih klesali različiti
majstori. Lučna traka ispunjena je također
motivom dvočlane troprute pletenice, ali
ovdje oblikovane na posve drukčiji način
koji ne susrećemo u relativno uskom
izboru motiva predromaničke plastike.
Podsjeća na biljnu viticu koja se raspliće
na svakom spoju gdje traka prolazi s donje
strane. U središtu zabata su dva pauna koji
piju iz visoke posude na čijem se obodu
nalaze volute. Ovaj figuralni prikaz, she-
matiziran i sveden na puki simbol, dat je
krajnje jednostavnim i reduciranim sred-
stvima, ipak skladno uklopljen u skućeno
trokutasto polje. Zabat je prilikom objave
1989. godine datiran u kraj VIII. ili poče-
tak IX. stoljeća, zajedno s većinom drugih
pronađenih ulomaka.

Literatura: M. Čanak-Medić, 1989., 211,
248; J. Martinović, 1990., 24; I. Pušić,
2006., 39.

— Meri Zornija

26. Kotorska klesarska radionica

Plutej

vapnenac

dužina 95 cm, visina 57 cm, debljina 11 cm

datacija: prva četvrtina IX. stoljeća

Kotor, Sv. Marija

Plutej je pronađen prilikom obnove
sv. Marije Collegiate osamdesetih godina
XX. stoljeća, uzidan kao spolija unutar
baroknog oltara iz XVII. stoljeća. Izložen je
u sakristiji crkve. Urešen je simetričnom
kompozicijom od dva istovjetna kružna
motiva, omeđena troprutom kružnicom,
sastavljenom od po dvije trake koje se
isprepliću u gornjem i donjem dijelu na-
stavljajući se duž rubova pluteja. Unutar
njih radialno se širi po osam stabljika s vo-
lutama u središtu, što spojene tvore prsten
od osam nanizanih srololikih motiva. Sta-
bljike završavaju ljiljanovim cvjetovima. U
središtu je medaljon ispunjen dvoprutom

pletenicom. Ovi motivi flankiraju središnji prikaz s jasno naglašenim simbolom euharistije: trsom vinove loze s grozdovima koje ključaju dva goluba. U podnožju s obje strane trsa je motiv valova prikazanih u obliku voluta. Zbog relativno male visine pluteja, treba pretpostaviti da je s gornje strane na njega nalijegao vijenac.

Prilikom objave M. Čanak-Medić 1989. godine, plutej je datiran nešto kasnije od ostale predromaničke plastike u crkvi, u X. ili XI. stoljeće, *“jer je njen reljef gušći, a motivi raznovrsniji”*. Smatramo, međutim, da se upravo izborom motiva i načinom njihova klesanja može ubrojiti u radove kotorske klesarske radionice IX. stoljeća, koju odlikuju pluteji vrlo skladnih kompozicija, izrazitog estetskog dojma i naglašenog osjećaja za *horror vacui*. Dlijeto je vođeno sigurnom rukom klesara sklonog pomalo robusnim oblicima; posebno su mu dragi biljni motivi, ljiljanovi cvjetovi i zavijutci kojima ispunjava svaki, pa i najmanji prazni prostor. Istu ruku prepoznajemo i na plutejima s kružnim motivom iz crkve sv. Mihovila i iz lapidarija katedrale s okulusom u sredini.

Literatura: M. Čanak-Medić, 1989, 211-212; I. Pušić, 2006, 39.

— Meri Zornija

27. Nepoznati klesar

Ulomak natpisa

vapnenac

dužina 33 cm, visina 25 cm, debljina 8,5 cm, visina natpisne plohe 7 cm, visina slova 5 cm
datacija: IX. stoljeće (?)

Kotor, lapidarij Muzeja u Sv. Mihovilu

Ulomak je pronađen u istraživanjima Sv. Marije Collegiate 1981. – 1986. godine. Predstavlja dio predromaničke opreme ranokršćanske bazilike koja je stajala je na njezinom mjestu. Radi se o lijevome početnom dijelu ploče sa sačuvanim dijelom natpisa: PRIOR., s tri strane obrubljenim tročlanom troputom pletenicom. Od iste cjeline sačuvano je još nekoliko ulomaka s istim ornamentom pletenice, ali sa slabije sačuvanim natpisom. Ističe se romboidno slovo O, kojeg susrećemo na jednom arhitravu iz sv. Marije, na Andreacijevom sarkofagu, natpisu LEO s arkade iz katedrale i još nekim predromaničkim spomenicima

Boke kotorske iz IX. stoljeća. Međutim, javlja se i na natpisu IACOBVS na ulomku ploče s figurama apostola, danas nažalost izgubljene, koja se ne može datirati prije polovice XI. stoljeća. Ukoliko se natpis odnosi na gradskog priora, bio bi to njegov najraniji spomen u Kotoru. Inače, prvi spomen funkcije gradskog priora u kotorskim ispravama datira iz 1124. godine. Zbog rasporeda pletenice koja je sa svih strana omeđivala natpis te zbog nešto veće visine neuobičajene za arhitrav, pretpostavljamo da je ploča bila uzidana u sklopu neke nepoznate cjeline, možda nadgrobnog spomenika koji je dao izraditi jedan gradski prior.

Literatura: M. Čanak-Medić, 1989., 211.

— Meri Zornija

28. Kotorska klesarska radionica

Plutej oltarne ograde

vapnenac

širina 73 cm, visina 96 cm, debljina 13 cm
datacija: prva četvrtina IX. stoljeća
Prevlaka, manastir

Plutej je nađen krajem XIX. stoljeća kao spolija u funkciji nadgrobne ploče na manastirskom groblju. Danas se nalazi u zbirci manastira sv. Mihovila na Prevlaci. Plutej je podijeljen na središnje polje te

dva bočna i jedan gornji okvir, koji su nešto deblji. Sačuvan je u cijelosti, osim neznatno okrnjene donje strane. Izbor i način klesanja motiva tipičan je za kotorsku radionicu u svome najboljem izdanju, a kompozicija podređena skladnome geometrijskom rasporedu. Središnji motiv tvore dvije učvorene troprute kružnice. U gornjoj se nalazi karakteristični lik plošno klesanog lava razjapljenih čeljusti i izvišenog repa, na čijem tijelu čitamo zrcalno uklesana slova VAL. Četiri ljiljanova cvijeta s malom virovitom rozetom u sredini ispunjavaju donju kružnicu, kao i prazan prostor između njih, doprinoseći naglašenom osjećaju *horror vacui*, koji prožima čitav plutej. U bočnim okvirima izvijaju se lijevo vijugava vitica i desno stabljika bršljana sa srcolikim listovima i pupoljcima, iz kojih izrasta profilirani latinski križ. U gornjoj traci nižu se troprute arkadice s palmetama ispod cik-cak trake.

Znanstvenoj javnosti poznat već gotovo 120 godina, o ovom se pluteju mnogo pisalo i polemiziralo jer je vezan uz najstariju zamagljenu povijest ovog otočica u Tivatskom zaljevu, kada su na njemu boravili benediktinci, prije nego što su ih na istome mjestu od XIII. do XV. stoljeća naslijedili pravoslavni monasi. Doba

osnutka benediktinskog samostana sv. Mihovila nije nam poznato, a podignut je u blizini rimske vile s ostacima kasnoantičkog mozaika. Vrlo precizan crtež pluteja donosi M. Crnogorčević daleke 1892. godine, pišući o povijesti pravoslavnog manastira. U našoj znanstvenoj literaturi na njega prvi upozorava F. Radić, datirajući ga u VIII./IX. stoljeće i upozoravajući na prisutnost benediktinaca na Prevlaci u pisanim povijesnim izvorima. Vezu s kotorskom arkadom i srodnim spomenicima prva uočava J. Maksimović, smještajući čitavu grupu u XI. stoljeće, što objašnjava jačanjem umjetničke djelatnosti u doba dukljanske samostalnosti. Nakon istraživanja lokaliteta 1956./57. godine, u kojima su otkriveni ostatci trobrodne bazilike te znatno obogaćen korpus predromaničkih ulomaka, voditelji istraživanja J. Kovačević i V. Korać zalažu se za X. stoljeće, međutim bez nekih čvršćih argumenata, iako oboje naknadno mijenjaju mišljenje i plastiku Prevlake datiraju u IX. stoljeće. U novije vrijeme Z. Čubrović uočila je sličnost prevlačkih reljefa s ulomcima iz još jedne benediktinske crkve sv. Mihovila, one u gradu Kotoru. Sličnost je tolika da neupitno govori o istome radioničkom podrijetlu. Treba naglasiti i prvu pojavu hrvatskoga latiničnog natpisa LAV na sapima zvijeri, što predstavlja prvu hrvatsku riječ isklesanu u kamenu.

Literatura: M. Crnogorčević, 1892., 65-66; M. Crnogorčević, 1893., 21-22; F. Radić, 1897., 150; J. Stojanović-Maksimović, 1951., 73-75; J. Stojanović-Maksimović,

1953., 105; I. Petricioli, 1960., 49-50; J. Kovačević, 1967., 328, 380; J. Maksimović, 1971., 26; J. Stošić, 1971.; J. Kovačević, 1973., 39; I. Pušić, 1986.a, 184; I. Petricioli, 1990., 55-56; N. Jakšić, 1997., 17; N. Jakšić, 1999./2000., 135; *Hrvati i Karolinzi II*, kat. jed. III.16, 130; V. Korać, 2001., 138-139; N. Jakšić, 2003., 275; I. Pušić, 2006., 51-54; R. Vujičić, 2007, 64-66, 79-80.

— Meri Zornija

29. Kotorska klesarska radionica

Ulomak vijenca ciborija

vapnenac

dužina 50 cm, visina 19 cm, debljina 13 cm, visina natpisnog polja 5,5 cm, visina slova 4 cm

datacija: prva četvrtina IX. stoljeća
Prevlaka, manastir

Ulomak je otkriven u arheološkim istraživanjima kompleksa sv. Mihovila na Prevlaci 1956./57. godine. Nalazio se uzidan kao spolija u oltaru ispod debelog sloja vapna, u obližnjoj novovjekovnoj pravoslavnoj crkvi sv. Trojice. Nakon toga je zajedno sa svim pronađenim ulomcima spremljen u depo muzeja u Tivtu, a danas se nalazi u zbirci manastira na Prevlaci. Natpisno polje u sredini grede uokvireno je s gornje strane profiliranim izduženim kukama koje mijenjaju smjer i označavaju sredinu vijenca. S donje strane je karakteristični, reljefno istaknuti kimation, što se na ciborijima kotorskoga klesarskog ateljea redovito javlja upravo na ovome mjestu, na prijelazu prema užoj ploči arkade. Natpis glasi:

[...p]ROPISIATORIVM AD ONORE
BEAT[i] Michaelis...

Prilikom prve objave, V. Koraća, ulomak je datiran u X. stoljeće. Takvu dataciju podržava i J. Kovačević u *Istoriji Crne Gore*. Nešto kasnije, međutim, kod obaju autora prevladava ranija datacija u IX. stoljeće. Natpis detaljnije analizira V. Delonga, sužavajući mu vrijeme nastanka u prvu polovicu IX. stoljeća, te pojašnjavajući značenje riječi *propitiatorium*. Termin potječe iz Starog Zavjeta, a koriste se u srednjovjekovnoj liturgiji u značenju pokrova oltara. Time je dodatno argumentirana funkcija samog ulomka kao završnog vijenca cibo-

rija što je stajao iznad oltara benediktinske crkve sv. Mihovila na Prevlaci.

Literatura: V. Korać, 1958./59., 388-389; J. Kovačević, 1967., 328; J. Kovačević, 1973., 38; I. Pušić, 1986.a, 186; V. Delonga, 1999./2000., 327-332; *Hrvati i Karolinzi II*, kat. jed. III.17., 130-131; V. Korać, 2001., 139; P. Vežić, 2001./02., 111-112; I. Pušić, 2006., 53; P. Vežić – M. Lončar, 2009., 137-138.

— Meri Zornija

30. Kotorska klesarska radionica

Ulomak arkade ciborija

vapnenac

dužina 40 cm, visina 30 cm, debljina 7 cm
datacija: prva četvrtina IX. stoljeća
Muzej grada Budve

Ulomak je pripadao velikom ciboriju, jedinoj pouzdano utvrđenoj predromaničkoj instalaciji u monumentalnoj ranokršćanskoj bazilici otkrivenoj u arheološkim istraživanjima u Budvi 1983. godine. Bazilika je bila pregrađena u ranome srednjem vijeku. U tom zahvatu stara arkatura zamijenjena je vrlo masivnim zidanim četvrtastim pilonima koji su gotovo u potpunosti pregradili bočne brodove. Oni su prema nekim interpretacijama podržavali galerije što su s tri strane okruživale glavni brod. Ciborij je najvjerojatnije stajao iznad oltara, a od njega je preostalo još nekoliko ulomaka arkada, kapitela i završnog vijenca s natpisom, koji se čuvaju u arheološkoj zbirci Muzeja grada Budve. Sačuvan je dio široke lučne trake ukrašene osebujno oblikovanim vijugavom biljnom viticom, tipičnom za kotorski klesarski atelje. Susrećemo je na pluteju s Prevlake, na ulomku sa spomenom Nikifora, na spoliranim dovratnicima crkve sv. Luke u Kotoru i nekolicini drugih srodnih spomenika. S vanjske strane traka je omeđena troprutom dvočlanom pletenicom s očima izvedenima na jedinstveni način, udubljenjem pomoću svrdla. Ulomak odaje ruku vrlo kvalitetnog majstora, oštro klesanje i jasan crtež, te proširuje opus kotorskih klesara i na ovaj susjedni bizantski grad. Literatura: P. Vežić, 2001./02., 112; Đ. Jančević, 2007., 89-95; P. Vežić – M. Lončar, 2009., 139-140.

— Meri Zornija

31. Nepoznati klesar

Ulomak pluteja oltarne ograde

oker vapnenac

širina 65 cm, dužina 82 cm, debljina 9 cm

datacija: druga pol. IX. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

Reljefom ukrašeni ulomak ogradne ploče otkriven je 1982. godine prilikom arheoloških istraživanja u srednjovjekovnoj crkvi sv. Pavla u Kotoru (1263. g.), kojima je rukovodio arh. Slobodan Barišić; korištena je kao dio grobne ploče središnje postavljene groba u starijoj crkvi sv. Pavla. Ploča je motivom bila okrenuta prema unutrašnjosti groba. Oštećena je zbog naknadnih prerada i izlomljena na nekoliko dijelova, koji su spojeni uoči izložbe, a čuva se u privremenom depou kamene plastike katedrale.

Fragment predstavlja središnji i desni dio pluteja čiji su istaknuti stupić (pilastar) i gornja greda otklesani prilikom prerade pluteja za sekundarnu namjenu. O mogućem korištenju pluteja u sekundarnoj upotrebi za zatvaranje posude pravokutnog oblika svjedoče ispusti s tri strane i udubljenja za klinove na četvrtoj, užoj strani.

Površine pluteja s bočnih strana pilastra ukrašene su reljefnim prikazima i to na lijevoj strani u vidu uzdužno postavljenog polja, ukrašenog tročlanom lozicom s lišćem, na čijem vrhu su petolatični cvjetovi, a na desnoj strani u vidu polja kojeg ispunjavaju tri reljefne scene jednake širine.

U najvišem pravokutnom polju predstavljena su dva grifona okrenuta jedan prema drugom. Njihova krila su podignuta.

U srednjem pravokutnom polju predstavljene su dvije ptice povezane girlandom. Oslonjene su na nasuprotne vertikalne rubove polja dok su im glave okrenute jedna prema drugoj. Tijelo ptica ispunjeno je bademastim perjem, rep i vrat su izvedeni urezanim linijama u obliku riblje kosti.

U najnižem polju s desne strane predstavljeno je razgranato stablo (drvo života), s izdancima u vidu pupoljaka, cvjetova i grozdova. U podnožju stabla prikazane su dvije ptice koje klijuju grozd. Polje uokviruje motiv perli kružnog oblika.

Plutej je pripadao oltarnoj ogradi martirija sv. Tripuna (mlađa faza).

Literatura: Z. Čubrović, 2009.; 34-37 i kataloška jedinica I.8.

— Zorica Čubrović

32. Nepoznati klesar

Zabat oltarne ograde

oker vapnenac

dužina 7-35 cm, visina 42 cm,

debljina 10,5 cm

datacija: druga pol. IX. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

U najnovijim arheološkim istraživanjima katedrale, na prostoru lođe, otkriven je sitni ulomak za koji je utvrđeno da pripada tijelu lijevog pauna s fragmenta koji predstavlja središnji dio zabata oltarne ograde, nađenog 1979. godine, u potkrovlju zgrade br. 322-323 u Kotoru. Ovaj ulomak otkrila je stručna ekipa koja je utvrđivala štete nastale nakon potresa. Središnjem dijelu zabata pridružene su još dvije stope zabata. Dio lijeve stope, koji se čuvao u lapidariju (I. Pušić, 1971., 45,46; sl. 10), prepoznat je na fotografiji kotorskog lapidarija iz 1926. godine (fotografija se čuva u zbirci starih fotografija Istorijškog arhiva Kotor br. XXXIX/6), na kojoj je ovaj ulomak dio većeg koji je predstavljao lijevu stopu. U međuvremenu, od 1926. g. do danas, nestao je iz kotorskog lapidarija u kome se čuvao najveći broj kamenih fragmenata iz katedrale, donji dio lijeve stope, ali je za dalju analizu poslužila spomenuta fotografija uvećana do veličine sačuvanog dijela od kojega ga je, sudeći po toj fotografiji, dijelila pukotina koja ukazuje na prijelom. Ulomak desne stope otkriven je u najnovijim istraživanjima u šuti iznad svoda sjevernog broda, građenog tijekom austrijske restauracije katedrale. Svi se ulomci danas nalaze u privremenom depou kamene plastike katedrale, gdje su spojeni za potrebe izložbe. Analizom elemenata ustanovljen je mogući izgled zabata.

Luk zabata obrubljuje traka ispunjena reljefnim motivom tročlane pletenice koja se na osloncu okreće i teče vertikalno do spoja s kosim stranama zabata. Zakošene strane zabata obrubljene su nizom dvočlanih kuka, oslonjenih na istaknutu traku koja dijeli rubni pojas od središnjeg polja s prikazom dvaju pauna koji se hrane žitom

iz bikonične izdužene posude. Paunovi se jednom nogom oslanjaju na vanjski rub lučne trake, a drugom su naslonjeni na stopu posude. Tijelo ptica popunjeno je sitnim perjem bademastog oblika, čiji smjer naznačuje njihov anatomski oblik. Krila su priljubljena. Perje na repu je u vidu riblje kosti. Duž vrata paunova s obje strane urezane su kose linije. Zabata je pripadao oltarnoj pregradi martirija (mlađa faza).

Literatura: Z. Čubrović, 2009., 32 – 34 i kataloška jedinica I.7.

— Zorica Čubrović

33. Nepoznati klesar

Stupić oltarne ograde

oker vapnenac

visina 49 cm, širina 17 cm, debljina 13 cm

datacija: druga pol. IX. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

Ulomak gornjeg dijela stupića oltarne pregrade bio je početkom XX. stoljeća, zajedno s ulomcima drugog pilastra i mramornim stupićem s urezanim križem, uzidan u fasadu južnog dijela ogradnog zida Biskupije, odakle je prenet u depo katedrale 1999. godine. Oštećen je s gornje strane, a donja polovica stupića nedostaje. Stupić je s prednje strane ukrašen motivom razlistale lozice na čijem vrhu je križ.

Kraci križa se proširuju na krajevima i završavaju volutama. U prvom krugu lozice, počev od vrha, isklesan je motiv "vrtećeg sunca", a u drugom ptica sa zrnima u kljunu. Ptica je nogama oslonjena na unutarnji rub lozice dok je glavom okrenuta na drugu stranu. Perje ptice je bademastog oblika, a rep je izveden urezanim linijama u obliku riblje kosti. Na lijevoj strani pilastra nalazi se žljeb za povezivanje s pločom oltarne ograde dok je desna strana ravna. Ovi podatci ukazuju da je pilastar stajao na lijevoj strani prolaza prema oltarnom prostoru. Pilastar je pripadao oltarnoj ogradi martirija sv. Tripuna (mlađa faza).
Literatura: Z. Čubrović, 2009.; 36-37 i kataloška jedinica I.9.

— Zorica Čubrović

34. Nepoznati klesar

Ulomak pluteja oltarne ograde

vapnenac

dužina 81 cm, visina 29 cm, debljina 14 cm,

visina stražnje strane 9 cm

datacija: druga pol. XI. stoljeća

Kotor, Privremeni depo katedrale

Reljef predstavlja, uz poznatu arkađu ciboriju, jedan od najljepših predromaničkih spomenika u Kotoru. Prema tvrdnji Ive Stjepčevića ulomak se nalazio u katedrali već u XIX. stoljeću, dakle prije obnove na prijelazu stoljeća. Naknadno je bio korišten kao spolija u funkciji nekoga drugog arhitektonskog elementa, možda okvira prozora, o čemu svjedoče koso zasječene bočne stranice te rupe za željezne šipke, po tri na stražnjoj i bočnoj strani. U stručnoj literaturi prvi puta ga spominje Mihovil Abramić, datirajući ga u VIII. stoljeće i pribrajaajući reljefima bizantskog utjecaja,

prvenstveno zbog nedostatka pleternog ukrasa, s čime se slaže i Ljubo Karaman. Isti argumenti poslužili su J. Maksimović da plutej datira u XI. stoljeće, što je i za nas ipak uvjerljivija datacija.

Ornamentalni uzorci ovdje gube strogu geometriziranost predromaničkog izraza, iako je još uvijek prisutna plošnost i plitkoća reljefa. Dva pauna što piju iz istog kantarosa anatomske su uvjerljiviji i prirodniji, a svaki dio njihova tijela zasebno je skulptorski tretiran: vitke noge, krila s paralelnim linijama, kruna na malenoj glavici te rep s karakterističnim očima što se širi i uzdiže u lepezu. Fino zaobljena biljna vitica što je ukrašavala desni rub pluteja više nema troprutu podjelu, već se slobodno izvija u obliku lire, kao i ona uska uz gornji rub. Ove motive međusobno razdvaja sitni romboidni i cik-cak motiv. On razdvaja konstruktivne dijelove pluteja: gornji vijenac s paunovima i pilastar, koji su klesani u jednom dijelu sa samom pločom pluteja, ali više nisu reljefno istaknuti kao što je to slučaj kod ranijih predromaničkih primjera. Sve ovo odaje dah nadolazeće romaničke umjetnosti, te poziva na usporedbu s onodobnim, suvremenim spomenicima sjevernijih dalmatinskih gradova, posebno Zadra i Splita.

Literatura: M. Abramić, 1932., 330; I. Stjepčević, 1938., 4; Lj. Karaman, 1941./1942., 93-94; J. Stojanović-Maksimović, 1951., 72-73; J. Stojanović-Maksimović, 1953., 105; I. Pušić, 1971., 43; I. Pušić, 2006., 43-44.

— Meri Zornija

35. Nepoznati bizantski klesar

Reljef s prikazom *Agnus Dei*

mramor

dužina 81 cm, visina 29 cm, debljina 13 cm

datacija: XII. stoljeće (?)

Kotor, lapidarij Muzeja u Sv. Mihovilu

Reljef je bio uzidan u gornji dio pročelja crkve sv. Mihovila u Kotoru, odakle je osamdesetih godina prošlog stoljeća izvađen i zamijenjen kopijom, te izložen u unutrašnjosti crkve. Prikazuje simbolički lik Krista u obliku jaganjca (*Agnus Dei*) s križnom aureolom oko glave, koji prednjom lijevom nogom pridržava motku s križem. Na tijelu su plitkim linijama naznačeni pramenovi vune. Na njegov bok slijeće golub, dok je drugi pred njegovim nogama, ispunjavajući prazan prostor na reljefu. Ispod tijela jaganjca stoji kalež koji kupi njegovu krv i naglašava otkupiteljsku prirodu Krista.

U dosadašnjoj literaturi nije donesen konačni zaključak o ovom izvanredno zanimljivom reljefu, koji svojim čistim linijama i nedostatkom detalja otežava stilsku i vremensku definiciju. Stjepčević ga prvi uočava 1926. godine u knjižici *Vođa po Kotoru*, te navodi njegovo "vrlo drevno porijeklo", dok C. Fisković spominje bizantsku plošnost, ne upuštajući se u pobližu dataciju. Z. Čubrović pripisuje ga ranoromaničkoj fazi gradnje i uređenja crkve (kraj XI., prva polovica XII. stoljeća). Reljef je, naime, ostvarenje kvalitetnog majstora vičnog obradi mramora, koji je u relativno plitkom reljefu uspio postići zavidan, fino zaobljeni volumen skladnih proporcija. Krakovi križa na aureoli jaganjca imaju fino zaglađenu i lagano reljefno istaknutu površinu, dok je pozadina grublje obrađena, što upućuje na *champlevé*, tehniku ukrašavanja skulptirane površine lijevanjem obojene staklene paste u udubljenu pozadinu reljefa, čime se postizao izraziti koloristički efekt. Tehnika se često koristila u bizantskoj umjetnosti, a potječe iz Konstantinopola. Sve ove odlike ukazuju na mogućnost da se radi o importu iz bizantskoga kulturnog kruga.

Literatura: I. Stjepčević, 1926., 60 (reprint u: I. Stjepčević, 2003., 376); C. Fisković, 1953., 71-101 (reprint u: C. Fisković, 2004., 50); Z. Čubrović, 1993./94., 48, 50.

— Meri Zornija

36. Nepoznati kotorski klesar

Kapitel iz katedrale sv. Tripuna

vapnenac

22,5 x 22,5 cm, visina 25 cm, promjer baze 14,5 cm

datacija: sredina XII. stoljeća

Kotor, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture

Kapitel je originalno pripadao jednome od četiri stupića sjeverne trifore iznad svetišta, koja je naknadno zazidana. Otkrivena je u obnovi 1897. – 1907. godine, kada je restaurirana, dok su originalni dijelovi odloženi u lapidarij. Uočila ga je J. Maksimović 1956. godine točno utvrdivši njegovo podrijetlo. Kapitel je djelomično oštećen i rekonstruiran. Sastoji se od dva reda po četiri oštro klesana akantusova lista čija je obrada upotpunjena svrdlom. U donjem redu listovi se nalaze na sredini svake stranice, u gornjem su raspoređeni na kutovima. Iznad se uzdiže kalatos kapitela s plitko uklesanim, tek naznačenim trećim redom listova. Abakus je nizak, konkavno udubljenih stranica, a na sredini svake je pločica s tri rupice načinjene svrdlom. Kapitel završava jednostavnom plintom visine oko 2 cm. Donji prsten je kružnog presjeka. Naime, jedina od šest izvornih romaničkih trifora XII. stoljeća s okruglim stupićima je upravo ona na sjevernoj strani svetišta, dok ostale imaju oktogonalne stupiće, što je dodatna potvrda originalnog položaja ovog kapitela u katedrali. Svojim skladnim proporcijama i izrazitim svjetlosnim kontrastima, postignutim kombinacijom dlijeta i svrdla, predstavlja jedan od ponajbolje klesanih, inače vrlo raznolikih kapitela trifora koje odlikuje naglašena stilizacija biljnih ornamenata.

Literatura: J. Stojanović-Maksimović, 1953., 110; J. Maksimović, 1971., 34-35.

— Meri Zornija

37. Nepoznati kotorski klesar

Kip svetog Tripuna (?)

vapnenac

visina 78 cm, širina 19 cm, debljina 31 cm

datacija: XII. stoljeće

Kotor, Privremeni depo katedrale

Skulptura se nalazi u depou katedrale sv. Tripuna. Lik mladolikog sveca s djelomično oštećenom aureolom isklesan je u punom volumenu i tek je na stražnjoj strani povezan s pozadinom. Odjeven je u dugu haljinu preko koje je prebačen plašt. Iz njega proviruje lijeva ruka s podignutim dlanom u gesti kršćanskog pozdrava, stvarajući niz gustih paralelnih nabora. U desnoj ruci svetac drži križ jednakih krakova na kratkoj motki. Kratka kovčava kosa uokviruje široko lice velikih očiju, malih tankih usana i izdužene trokutaste brade. Impostacija lika je statična i strogo frontalna, a zatvoreni volumen narušava tek diskretan pokret lijeve ruke. Skulpturu je uočila i u nekoliko navrata spomenula J. Maksimović, datirajući je u XIV. stoljeće i povezujući sa skulpturom Dečana i s umjetničkim krugom fra Vite Kotoranina.

U Kotoru se nalazi još jedna, vrlo slična romanička skulptura ugrađena u zid dvorišta jedne stambene kuće u blizini katedrale, a prikazuje sveca s bradom u biskupskoj odori, s palijem, manipulom i knjigom u ruci. Ovaj kip J. Maksimović datira u polovicu XII. stoljeća. Smatra, međutim, da oba kipa, zbog njihove istovjetne impostacije u prostoru, obrade nabora na odjeći i fizionomije lica treba jednako datirati, te da su bili dijelom iste arhitektonske cjeline kojoj su bili strogo podređeni. To nas navodi na pretpostavku da su potjecali s originalnog portala katedrale sv. Tripuna, čiji izgled nije poznat, ali koji je poput niza romaničkih portala vjerojatno sadržavao kipove apostola i sveta zaštitnika na dovratnicima. O tome svjedoči i nastojanje Kotorana da ga sačuvaju nakon potresa 1667. godine. Nekoliko arhivskih podataka koje je iznio Stjepčević govori o tome da je bio jako raskliman te da su ga pokušavali poduprijeti skelama, ali bez uspjeha tako da je 1669. ipak srušen. Budući da se mladoliki svetački lik ne može uklopiti u tipičnu ikonografiju

apostola, ostaje otvoreno pitanje njegove identifikacije. Stoga pretpostavljamo da se radi upravo o liku svetoga Tripuna. Naime, najstariji ikonografski prikazi ovog sveca, koji potječu iz bizantske umjetnosti, redovito ga prikazuju kao golobradog mladića zaogrnutog plaštem, koji u desnoj ruci drži križ ili pastirski štap, a lijevu podiže na pozdrav, dok je zapadnjačka ikonografija svetog Tripuna s palminom grančicom i modelom Kotora u ruci zasvjedočena tek u razvijenom srednjem vijeku.

Literatura: I. Stjepčević, 1938., 8 (reprint u: I. Stjepčević, 2003., 20); J. Stojanović-Maksimović, 1951., 83-84; J. Stojanović-Maksimović, 1953., 112; J. Maksimović, 1965./66., 41; J. Maksimović, 1971., 36-37.

— Meri Zornija

